

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ПОЛІТОЛОГІЯ

Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу

2015

Міністерство освіти і науки України

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АВТОМОБІЛЬНО-
ДОРОЖНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О.А. БАЖИНОВА
О.О. МАРКОЗОВА
Т.Г. ПРОХОРЕНКО
О.Є. СУК

ПОЛІТОЛОГІЯ

Під загальною редакцією А.К. Чаплигіна

Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу

Затверджено методичною
радою університету
Протокол № від

Харків
ХНАДУ

2015

УДК 32.001(075)
ББК 66.01я7
П 50

Рецензенти:

Ковальов В.І., канд. істор. наук, доц.

П 50 Політологія: Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу / Т.Г.Прохоренко, О.А. Бажинова, О.О. Маркозова, О.Є. Сук / Під загальною редакцією А.К. Чаплигіна. – Х.: ХНАДУ, 2015

Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу політології складені у відповідності до робочої програми з дисципліни "Політологія". У посібнику на базі широкого використання зарубіжної та вітчизняної літератури аналізуються такі проблеми, як політична влада, політичні системи і режими сучасності, громадянське суспільство і правова держава, партійні та виборчі системи, політичні конфлікти, політична модернізація та проблеми геополітики.

Висвітлюються найважливіші теми, що мають інтерес для студентів усіх факультетів університету.

ВСТУП

Політологія - складна і рухома система уявлень, де накопичений досвід переплітається з пошуковим і випереджаючим знанням, висновками експериментального характеру. В ній постійно співіснують множинні підходи, що з різних сторін описують політичну динаміку.

Представлений посібник підготований викладачами кафедри філософії і політології. Він орієнтований на студентів денної і заочної форми навчання усіх факультетів, які вивчають політологію за програмою технічних вузів. У посібнику авторами використані найбільш розповсюджені ідеї та підходи, що використовуються при розробці учбових курсів.

Однак, самостійна робота над темами потребує не лише засвоєння певного обсягу знань, але й розвитку самостійного мислення. Оволодіння студентами знаннями про політичний світ, уміння творчо використовувати знання у процесі пристосування до життя у складноорганізованому світі є основою для кращого розуміння своїх громадянських прав і свобод, осмислення своєї відповідальності перед державою, можливості використання сили державної влади для реалізації власних інтересів та потреб.

Методичні вказівки до самостійного вивчення курсу політології складені відповідно до робочої програми з дисципліни «Політологія».

Тема 1. ПРЕДМЕТ ПОЛІТОЛОГІЇ

(2 години)

1. Предмет, структура і задачі політології.
2. Місце політології в системі суспільних наук.
3. Функції, принципи та методи політології.
4. Підвищення ролі і значення науки про політику в сучасному Українському суспільстві.

Вказівки до вивчення теми

Вивчення предмету слід починати з усвідомлення того, що підвалини політології були закладені ще в Стародавньому світі. Термін «політологія» складається з двох грецьких слів: *politike* – суспільні, державні справи і *logos* – вчення, слово. Отже в найбільш широкому розумінні, політологія – це вчення, наука про політику.

Як самостійна наукова дисципліна в сучасному її розумінні, політологія склалася наприкінці XIX початку XX сторіччя. Це стало можливим завдяки розвитку публічної політики як відносно автономної сфери суспільного життя; формуванню політичних інститутів, що склали політичну систему; утвердженню парламентаризму, тощо.

Сьогодні політична наука займає одне з центральних місць в сучасному суспільствознавстві. Це пояснюється великою роллю політики в житті людини, держави і світу в цілому.

В сучасній науковій літературі зустрічаються різні визначення предмету політології, які акцентують увагу на тих чи інших моментах політичного життя. Однак найбільш часто під предметом політології розуміють дослідження тенденцій, законів функціонування і розвитку політичного життя соціальних спільностей, які відображають реальний процес їх включення в діяльність по реалізації політичної влади і політичних інтересів. Таким чином, політологія – це наука про виникнення, становлення і функціонування політики, про її роль в суспільному розвитку. Політологія вивчає і досліджує проблеми влади, засоби її завоювання, утримання і використання.

Аналізуючи структуру політології, можна виділити у ній наступні елементи: загальна політологія, яка вивчає теоретичні і

методологічні підвалини політичної науки; теорія політичних систем; механізм функціонування політичної влади; теорія міжнародних відносин. До спеціальних політичних наук можна віднести: історію політичних учень, філософію політики, політичну географію, політичну психологію, політичну етику. Як бачимо, політологія є підвалиною складного комплексу політичних наук, кожна з яких має свій предмет і метод. Вказані дисципліни знаходяться у взаємодії. Вони досліджують різні сторони, закономірності, тенденції розвитку і функціонування політичного життя як єдиної системи.

Необхідно також відокремлювати політологію як науку і як навчальну дисципліну, яка відбирає частину загальнотеоретичного і практичного матеріалу та має такі основні задачі: у доступній формі надати студентам необхідний мінімум знань, що сприятимуть формуванню орієнтирів у конкретній політичній ситуації; пояснити сутність та закономірності розвитку політичної системи; навчити формам і засобам участі людини у політичних процесах, тощо.

У другому питанні слід акцентувати увагу на тому, що політологія належить до наук про людину і суспільство, серед яких можна виділити філософію, історію, соціологію, економічну теорію, правознавство. В процесі вивчення суспільства, суспільні науки виділяють у ньому сфери, частини відносин, аналізують їх сутність і зміст, систематизують отримані знання. Однак спеціалізація окремих галузей суспільствознавства розвивається у рамках цілісного уявлення про людину, суспільство на підставі об'єднання отриманих знань, завдяки чому досягається і підтримується глибина наукових досліджень. Студентам слід з'ясувати об'єкт і предмет основних суспільних дисциплін. Виділити, що є характерним саме для політології і що обумовлює її визначне місце в системі суспільствознавства.

Аналіз політології не буде повним без засвоєння її функцій. Під функціями розуміють ту спрямованість, за якою здійснюється вплив науки на людей, що її вивчають, а також використання науки людьми в інтересах динамічного розвитку суспільства.

Найбільш важливими функціями політології є наступні: теоретико-пізнавальна (вивчення, систематизація та оцінка політичних явищ); методологічна (засоби, методи і принципи

теоретичного дослідження політики); світоглядна (формування цінностей, норм і ідеалів цивілізованої політичної поведінки); прогностична (передбачення шляхів розвитку політичних процесів); прикладна (розробка практичних рекомендацій про шляхи та методи реалізації політичних знань).

Серед основних принципів, на яких ґрунтується політологія, можна назвати принцип об'єктивності, принцип історизму і принцип соціального підходу.

Принцип об'єктивності означає, що кожне явище соціального життя розглядається як багатогранне і протирічне. При цьому аналізується уся система факторів, без перекручування або підгонки під задалегідь задані схеми. Об'єктивність наукових висновків базується на доведенні наукових фактів.

Принцип історизму передбачає аналіз фактів політичних явищ у відповідності до конкретно-історичних обставин, з урахуванням інтересів соціальних, національних груп та прошарків, суспільних організацій та рухів.

Принцип соціального підходу – це урахування характеру соціальних і класових інтересів, співвідношення соціально-класових сил у політичній боротьбі. Такий аналіз дозволяє співвіднести класові інтереси з загальнолюдськими, дати оцінку впливу класових сил і партій на розвиток політичних процесів, їх відповідності інтересам народу і світовій спільноті в цілому.

Розкриття четвертого питання слід починати з того, що в недалекому минулому, коли роль суспільних наук зводилась в основному до коментарів і виправдовувань існуючих порядків, небуло необхідності і місця для політології. Зміни, що відбулися в соціальній системі за останні роки, зумовили підвищення політизації суспільства та зростання ролі політичних відносин в цілому. Серед основних причин, що детермінували цей процес, можна виділити наступні:

- докорінна зміна суспільства, перехід від тоталітаризму до демократії і плюралізму;
- поява у громадян можливості впливати на результати виборчих компаній;
- більш відкритий характер стану суспільства, тощо.

Сьогодні дуже важливо, щоб глибоким політичним навчанням займався кожен громадянин, бо дефіцит політичних знань, обмеження політичного кругозору відбиваються на серйозних помилках у реалізації політичного життя соціуму. Тому головна мета політології і політичної освіти – навчити людей орієнтуватися у складній соціально-політичній обстановці, представляти і захищати свої інтереси, враховуючи інтереси і права інших людей, колективно вирішувати загальні проблеми.

Теми доповідей та рефератів

1. Етапи формування політології як самостійної науки.
2. Методи дослідження явищ політичного життя.
3. Основні принципи і категорії політології.
4. Зростання ролі політики і політичних відносин в сучасному світі.

Тема № 2. ПОЛІТИКА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

(2 години)

1. Виникнення та сутність політики.
2. Структура і функції політики.
3. Політика як наука і мистецтво.
4. Співвідношення і взаємовплив політики, економіки, моралі, права та ідеології.

Вказівки до вивчення теми

Розглядаючи перше питання, слід усвідомити, що політичні відносини виникають задовго до появи класів і держави, бо суспільство, як складна соціальна система, завжди потребує управління. У свою чергу, специфіка об'єкта соціального управління обумовила владний характер останнього, метою якого було забезпечення панування одних суспільних груп над іншими. Засобами політики спочатку були традиції, мораль і фізична сила, а з формуванням класового суспільства таким засобом стає право.

Не дивлячись на наявність різних підходів до визначення політики, в цілому їх можна звести до двох основних, які в

комплексі і дають цілісне уявлення про цей складний феномен. Сутність першого підходу полягає у розумінні політики як сфери протиборства різних соціальних груп і класів, основною метою якої є формування максимально сприятливих умов для реалізації приватних інтересів цих груп. У другому підході підкреслюється, що політика – це перш за все засіб урегулювання інтересів соціальних спільностей для досягнення загально соціальних цілей. Досить довго у науковій літературі панував перший підхід до визначення політики. Однак очевидно, що в політичній діяльності реалізуються не тільки групові, але і загальнолюдські інтереси, що торкаються самої сутності життєдіяльності людини і суспільства. Виходячи із цього, політику можна визначити як специфічну сферу людської діяльності, пов'язану з відношеннями між класами, націями, політичними партіями та іншими соціальними групами, метою якої є захоплення, утримання і використання державної влади для реалізації приватних і загальнолюдських інтересів і встановлення їх певного співвідношення. Основне призначення політики полягає у тому, щоб на основі спільних інтересів об'єднувати різні верстви суспільства і спрямовувати їх дію на вирішення важливих державних проблем.

У другому питанні слід звернути увагу на три рівні функціонування політики:

- мегарівень, до якого відноситься діяльність таких міжнародних організацій, як ООН, Європейський Союз, НАТО та інші;

- макрорівень характеризує державу як ціле, державну владу та її структуру;

- мікрорівень охоплює аналіз сутності та напрямків діяльності окремих структур і організацій – політичних партій, громадських організацій, тощо.

У структурі політики виділяють такі елементи: політична свідомість, політична культура, політичні інститути і політичні відносини. Серед різновидів політики можна назвати економічну, соціальну, екологічну, культурну політику держави, а також політику внутрішню, зовнішню і міжнародну.

Серед основних функцій політики виділяють такі:

- функція управління – розробка основних напрямків економічного, соціального, духовного розвитку суспільства;
- прогностична – виявлення перспектив суспільного розвитку, створення різноманітних моделей майбутнього стану політичної системи і суспільства в цілому;
- інтегративна – полягає в об'єднанні різноманітних груп суспільства навколо фундаментальних ідей, інтересів, цінностей;
- мобілізаційно-організаційна – проявляється у мобілізації матеріальних, духовних, трудових ресурсів для ефективного вирішення завдань суспільства;
- ідеологічна – розробка певного суспільного ідеалу, який включає політичні та соціальні цінності народу держави;
- виховна – спрямована на соціалізацію людини, її активне включення у соціальне та політичне життя;
- інноваційна – спрямована на творче осмислення політичної дійсності, способів і методів її вдосконалення.

Аналізуючи третє питання, необхідно з'ясувати, що означають вирази «політика як наука» і «політика як мистецтво».

Політика як наука розглядається у тому розумінні, що вона може служити джерелом знань про одну з найважливіших сфер життя людини, класів, націй, держав. Це проявляється як у досягненні загальнолюдських цілей, так і в реалізації окремих суспільно-політичних планів, наприклад, при розробці політичного курсу країни.

Політика як мистецтво проявляється в умінні вибирати засоби активізації діяльності людей, у розумінні кожним громадянином, що таке ефективна політична поведінка, які шляхи ведуть до здійснення поставлених цілей з найменшими витратами і в найкоротші строки. Мова йдеться про політику як мистецтво управління державою, мистецтво завоювання і утримання влади. Політика як мистецтво проявляється в діяльності, пов'язаній з інтуїцією, що допомагає політику в складних ситуаціях знаходити компроміси або приймати неординарні рішення, що допомагають країні вийти з кризи.

У четвертому питанні, говорячи про співвідношення і взаємовплив політики, моралі та ідеології слід зрозуміти, що це

найважливіша проблема політології і політичного життя суспільства.

Політика – це форма суспільної свідомості і діяльність, яка має багато вимірів. Одним із найважливіших вимірів політики, критерієм її ефективності є мораль. Мораль – це форма суспільної і індивідуальної свідомості особистості, що представляє сукупність відображених в нормах, принципах, категоріях та ідеалах моральних вимог, на основі яких суспільство і людина оцінюють свою поведінку та поведінку інших людей, явища соціального і духовного життя. Будучи формою суспільної і особистої свідомості, а також видом суспільних відносин, мораль своїми принципами, нормами і ідеалами регулює поведінку людини в усіх сферах життя.

Слід усвідомити, що політика, яка не одержує підтримки зі сторони соціальної і індивідуальної моралі, приречена на поразку. Політик, який переслідує не загальнозначущі, а своєкорисні цілі, швидко покидає політичну арену. Політика і мораль, їх взаємовідношення і взаємовплив є важливою проблемою у політичному житті суспільства.

Політика найтіснішим чином пов'язана не тільки з мораллю, але і з ідеологією. Політична теорія пропонує ті чи інші ідеологічні установки, які знаходять своє відображення у політичних програмах, в діяльності політичних партій та їх лідерів. Будь-яка політична програма є переводом у площину реальної політичної діяльності ідеологічних концепцій. Ідеологія служить інструментом політики, створює теоретичну основу соціально-значущих політичних дій.

У взаємовідносинах політики та економіки слід розглядати не тільки залежність політики від економіки, але і їх взаємозалежність і взаємовплив. В розвинутих країнах Заходу децентралізація влади ініціює плюралістичну демократію, яка, у свою чергу, сприяє економічному зростанню як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Теми доповідей та рефератів

1. Зростання ролі міжнародної політики в умовах глобалізації світу.
2. Економічні, соціальні і духовні детермінанти політики.
3. Реалізація суспільних інтересів і політика.
4. Політика і мораль.

Тема 3. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

(2 години)

1. Політичні ідеї Стародавнього світу.
2. Розвиток політичної думки в Епоху Середньовіччя і Добу буржуазних революцій.
3. Соціально-політичні ідеї утопічного соціалізму.
4. Соціально-політичні ідеї марксизму.
5. Становлення і розвиток політичних ідей в Україні.

Вказівки до вивчення теми

Історія свідчить, що люди завжди аналізували проблеми політичного життя, сутність і природу держави та влади. За багато сторіч учені сформулювали значну кількість ідей про різні сфери політики, без урахування і використання яких неможливе ні створення політичної науки, ні її ефективний розвиток.

Слід сказати, що перший етап становлення політичної думки пов'язаний з тією стадією розвитку суспільства, коли з'являється приватна власність, формуються класи, створюється держава. Найбільш яскраві теорії про політику вперше виникають в Стародавньому Єгипті, Індії, Китаї, Стародавній Греції та Римі.

Досить впливовою доктриною в історії політичної думки Китаю стало Конфуціанство, назване по імені його засновника Конфуція (551–479 р. до н.е.). Думки мислителя зібрані його учнями у книзі «Судження і бесіди». Базовими поняттями конфуціанства стали категорії шляхетної людини, людської любові і правил ритуала. Конфуцій прагнув примирити майнову і спадкову знать, підняти на високий щабель моральну досконалість людини, у тому числі її діяльність у сфері політики.

Політичні учення Античної Греції і Стародавнього Риму розвивалися на межі II і I ст. до н.е. Найбільший інтерес серед

політичних доктрин цього часу представляють ідеї Платона (427–347 р. до н.е.) і Аристотеля (384–322 р. до н.е.).

В діалогах «Держава» і «Політика» Платон дає класифікацію державного устрою: аристократія, монархія, тимократія, олігархія, демократія, тиранія. Найкращими способами організації суспільного життя, на думку Платона, є аристократія і монархія.

Аристотель, в ученні про державу, шукає природні підвалини її виникнення. Він доводить, що людина є істотою політичною і що держава базується на природному прагненні людей до спільної життєдіяльності. В суспільстві повинні бути багаті і бідні, але їх поляризацію слід знімати перевагою середніх заможних прошарків.

Розглядаючи друге питання, необхідно зосередити увагу на тому, що одним з найбільш відомих політичних діячів та ідеологів доби феодалізму у Західній Європі був Фома Аквінський (1226–1274). У роботі «Про правління князів» він обґрунтовував необхідність і вірність панування феодалів і церкви, виступав за активне вторгнення церкви в філософію і науку. На думку Аквінського, розпорядження діючого (людського) закону в кінцевому підсумку виходять з волі і розуму Бога. Тому порушення феодального закону не тільки вимагає покарання, але і є тяжким гріхом. Аквінський доводив, що сутність влади, тобто порядок управління, панування і підкорення встановлені Богом, тому використання влади повинно належати тільки церкві.

XIV – XV сторіччя ознаменувалися переходом до буржуазних відносин і формуванням реалістичних поглядів на політичне життя і державу. Учені, що розробляли політичні ідеї у цей період – Н. Макіавеллі (1469–1527), Г. Гроцій (1583 – 1645), Б. Спіноза (1632 – 1677), Т. Гоббс (1588 – 1679), Дж. Локк (1632–1704) доводили, що суспільство розвивається не з волі Бога, а в силу природних причин. В основі розвитку історії лежить не релігійне предзнаменування, а матеріальний інтерес і сила людини. На думку Макіавеллі, задача політичної науки полягає у тому, щоб пояснювати дійсний стан речей, відштовхуючись від фактів, явищ, подій реальності, а не займатися утопічними мріями та догмами.

Пізніше політична думка виступає під прапором Просвітництва і в політології представлена такими видатними людьми, як Вольтер (1694 – 1778), Шарль Монтеск'є, Жан – Жак

Руссо (1712 –1778). Їх ідеалами була вільна праця, свобода слова і волі, необхідність розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову, соціальна справедливість.

Що стосується третього питання, то тут слід акцентувати увагу на трьох основних етапах становлення політичних ідей утопічного соціалізму: ранній утопічний соціалізм, критичний утопічний соціалізм і утопічний соціалізм російських соціал-демократів.

Представниками першого етапу були Т. Мор (1478–1535) і Т. Кампанелла (1568–1639). В своїх творах «Утопія» та «Місто Сонця» вони описали новий соціально-політичний устрій, в якому вся влада організована демократично: органи влади виборні, обираються усім народом; найбільш важливі справи вирішують народні збори; в суспільстві нема приватної власності і рабства; проголошується загальна праця.

В творах інших утопістів (Д. Уінстенлі, Г. Маблі, Г. Бабеф) формується критичне відношення до інститутів держави та влади. Висловлюється думка про поступове відмирання держави. На відміну від своїх попередників, А. Сен-Сімон (1760–1825). Ш. Фур'є (1772–1837) і Р. Оуен (1771–1858) значну роль в становленні суспільства відводили не розподілу виробленої продукції, а розвитку індустрії, шукали шляхи побудови нової, справедливої держави, яка прийде на зміну капіталізму.

В роботах представників російської соціал-демократії А.І. Герцена (1812–1878), М.Г. Чернишевського (1828–1889), М.І. Добролюбова (1836–1861) А.І. Желябова (1851–1881) та інших створюється перша схема переходу суспільства від тиранії до демократії, заміни царизму вільною республікою.

Переходячи до розгляду четвертого питання, слід зосередитися на основних ідеях марксизму, розроблених К. Марксом (1818–1883), Ф. Енгельсом (1820–1895) і В.І. Леніним (1878–1924). Взнявши за основу матеріалістичне розуміння історії, марксизм розробив наступні теоретичні положення:

- підвалиною розвитку суспільства є класова боротьба пролетаріату проти буржуазії за політичну владу шляхом соціалістичної революції;

- політика виступає концентрованим відображенням економіки, економічних інтересів різних суспільних груп;

- розробляється учення про демократію як форму політичної влади;
- обґрунтовується роль політичної партії в боротьбі за владу;
- розробляється теорія національних та міжнаціональних відносин, які слід розбудовувати на основі такого принципу, як інтернаціоналізм.

Політичну думку в Україні слід розглядати з часів існування Київської Русі. В цей час з'являються такі твори, як «Слово про закони і благодать» Київського митрополита Іларіона (XI ст.), «Повість временних літ» літописця Нестора (XII ст.), «Слово Даниїли Заточника» (XIII ст.) та інші.

Великий внесок у розвиток політичної думки в Україні в XVII – XVIII ст. внесли учені Київо-Могилянської академії – П. Могила, Ф. Прокопович, Л. Баранович та інші. Наприклад, Петро Могила написав значну кількість політичних творів, в яких аналізується сутність влади і держави. На думку Могили, ідеальними правителем є людина світська, благочестива і вірна православної релігії. В ідеальній державі він відводив церкві роль радника, а не властителя.

Особливе місце в розвитку політичної думки в Україні займає Конституція П. Орлика (1710 р.), яка є першим примірником Конституції у світі.

Політична думка в Україні у XIX ст. розвивалася в атмосфері насильницької політики російського царизму. У цей час формуються теоретичні засади української національної ідеї. На її розвиток особливий вплив мали ідеї та діяльність видатних особистостей – М.І. Костомарова, Т.Г. Шевченка, М.П. Драгоманова, І.Я. Франка, Л.П. Українки, М.М. Коцюбинського, М.С. Грушевського, В.К. Винниченка.

Теми доповідей та рефератів

1. Політичні ідеї Платона.
2. Просвітництво: суть та причини виникнення.
3. Політичні ідеї Н. Макіавеллі.
4. Конституція П. Орлика як втілення української державної ідеї.

Тема 4. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА І ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ

(2 години)

1. Влада як соціальне явище.
2. Джерела влади і засоби її досягнення.
3. Співвідношення політичної і державної влади.
4. Політичний режим і його типологія.

Вказівки до вивчення теми

Аналізуючи дану тему, необхідно зосередити увагу на тому, що основою теорії і практики політики є проблема захоплення та утримання влади. Влада і владні відносини існують скрізь, де наявні будь-які стійкі об'єднання людей. Влада тісно пов'язана з політичною сферою, виступає засобом здійснення і утвердження політики класів і соціальних груп суспільства. Найбільш часто влада визначається як форма соціальних відносин, що характеризує можливість соціальних суб'єктів впливати на характер, напрямок дії і поведінки людей, соціальних груп і класів за допомогою економічних, ідеологічних і організаційно-правових механізмів, а також авторитета, традицій і насилля. Сутністю влади є відносини керівництва, панування і підкорення.

У другому питанні відмітимо, що влада походить як із суб'єктивних відмінностей людей, так і з об'єктивної неоднорідності їх становища у суспільстві. Тому джерелами влади можуть бути: фізична сила (коли підвалиною влади є страх); багатство (основа – матеріальна залежність); знання (влада базується на певній інформації чи досвіді); посада (доступ до ресурсів різного роду); організація (людина і її посада значущі тільки в організації).

Завоювання влади відбувається декількома шляхами: через політичну реформу, політичну революцію, контрреволюцію, на основі мілітаристських засобів або різного роду політичних переворотів. Аналіз процесу отримання влади дозволив вченим зробити висновок, що засіб захоплення влади обумовлює усю подальшу діяльність політичних сил, які прийшли до влади. Досить

часто саме суспільство таке, якими були засоби боротьби за владу. Наприклад, якщо захоплення влади в державі відбувалося за допомогою військової сили, то неможна очікувати, що управління державою у подальшому буде базуватися на демократичних засадах.

Обговорюючи третє питання, слід звернути увагу на те, що у політологічній літературі широко вживаються такі поняття, як «політична влада» і «державна влада». Яка ж відмінність і співвідношення між ними?

Політична влада виникає паралельно із формуванням класів і представляє собою результат взаємовідносин між класами та іншими спільностями з приводу їх місця і ролі в суспільстві, відношення до управління суспільством. У політології під політичною владою розуміють реальну здібність класу, соціальної групи, політичної партії чи окремого індивіда реалізовувати свою волю у політиці, яка визначається об'єктивними інтересами і потребами суб'єктів політики.

Для затвердження в суспільстві певних класових, а отже, політичних інтересів, утворюється держава і одночасно виникає державна влада. Тому державна влада, по суті, є формою влади політичної. Вона у рівній мірі означає як певну організацію, так і фактичну діяльність по досягненню мети і завдань такої організації.

Державна влада є лише однією із форм політичної влади. Це спеціально організована система державних органів, організацій та установ, створена для управління усіма сферами суспільного життя. На відміну від політичної влади, державна влада є монополістом у виданні нормативно-правових актів, які регулюють життєдіяльність всього суспільства.

Державна влада, як продукт життєдіяльності держави, взаємодіє з різними формами політичної влади, а також владними відносинами, що виникають при функціонуванні громадських організацій. Вона реалізується у різних функціях, а саме: видання законів, застосування різних методів управління, здійснення правосуддя, тощо. Державна і політична влада не є незмінними. Вони розвиваються, наповнюються новими елементами, втілюють новий рівень правової культури суспільства.

Розглядаючи четверте питання плану семінарського заняття, слід чітко усвідомити, що політичний режим – це система засобів і методів здійснення політичної влади, модель взаємодії державно-владних структур і громадян. Будь-який політичний режим визначається трьома елементами: процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням влади; стилем ухвалення соціально-політичних рішень; взаємовідносинами між політичною владою і громадянами.

Політичний режим, таким чином, охоплює: порядок формування представницьких установ; становище та умови діяльності політичних партій; правовий статус людини; права та обов'язки громадян; порядок функціонування карних і правоохоронних органів; співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого.

Треба звернути увагу на те, що функціонування політичного режиму залежить від співвідношення політичних сил у суспільстві, особистості політичного лідера країни та якостей правлячої еліти; історичних і соціокультурних традицій; політичної культури громадян. Політичний режим складається та змінюється поступово, внаслідок спільних зусиль усіх суб'єктів політичного процесу.

Існує багато класифікацій політичних режимів, однак найбільш часто їх поділяють на тоталітарні, авторитарні та демократичні.

Тоталітаризм – це спосіб організації життєдіяльності суспільства, який характеризується повним відчуженням громадян від політичних процесів, монополізацією політичного життя в одному центрі, політизацією та регламентацією усіх сфер життєдіяльності суспільства, всебічним і загальним контролем влади за поведінкою громадян, з'єднанням партії і держави, державною монополією на засоби масової інформації, єдиною та обов'язковою для всіх ідеологією. Тоталітарний політичний режим призводить до політичної пасивності людей, безконтрольності державного апарата, зростанню бюрократизму, який характеризується повним відривом інтересів народу від носіїв влади.

Авторитаризм – тип політичного режиму, який зберігає верховенство влади однієї людини або групи осіб, яким належать

широкі повноваження. Ця влада спирається на озброєні сили або політичну поліцію. Разом із тим, на відміну від тоталітаризму, у межах авторитарного політичного режиму послаблюється монополізація політичного життя. Досить часто авторитарні режими – це наслідок нестабільності, нестійкості перехідних періодів суспільного розвитку.

Демократичний режим характеризується децентралізацією влади з метою надання різним суб'єктам можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів. Це форма організації суспільно-політичного життя, заснованого на принципах рівноправності його членів, періодичній виборності органів управління і прийняття рішень у відповідності з волею більшості. Зважаючи на зростаючу роль демократії в сучасному світі, дана тема потребує окремого і глибокого аналізу.

Теми доповідей та рефератів

1. Критерії ефективності державної влади.
2. Проблеми легітимності політичної влади.
3. Способи завоювання та утримання політичної влади.
4. Порівняльний аналіз авторитарного та тоталітарного політичних режимів.

Тема 5. ДЕМОКРАТІЯ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

(2 години)

1. Сутність і основні риси демократії.
2. Основні теорії демократії.
3. Принципи демократії.
4. Особливості демократизації сучасної України.

Вказівки до вивчення теми

На початку вивчення теми треба звернути увагу на те, що демократія, як форма організації політичного, життя відома ще з V – IV ст. до н.е. З тих пір вона постійно розвивається та видозмінюється. Принципи народовладдя застосовуються в досить різних соціально-економічних і історичних умовах, що зумовлює не тільки різноманітність її практичних форм, але і безліч теоретичних тлумачень. Однак основним в демократії є права і свободи людини, рівність, соціальна справедливість і солідарність. Тому під демократією слід розуміти таку форму організації і функціонування політичної системи, при якій існують рівні можливості для здійснення прав і свобод кожного члена суспільства. Крім того, демократія – це форма державно-політичного устрою суспільства, що ґрунтується на визнанні народу джерелом і носієм політичної і державної влади.

Основними рисами демократії, що відрізняють її від інших політичних режимів, є наступні: визнання народу джерелом і носієм політичної влади; пріоритет прав людини над правами держави; наявність і чітке визначення громадянських прав і обов'язків; визнання рівності всіх перед законом; рівна можливість участі у політичному житті усіх громадян; виборність основних органів влади, їх відповідальність і підзвітність народу; економічна свобода.

Важливо усвідомити, що демократія не є ідеальним політичним режимом. Очевидно, що панівний клас, група, чи політична партія, що мають більший вплив у даному суспільстві, будуть прагнути використовувати владу у своїх класових або групових інтересах. Однак у самій сутності демократії, з моменту її виникнення, було закладене прагнення людей до соціальної справедливості і соціальної рівності, і, скажімо, вже наявність Конституції у демократичній державі, несе у собі певні загальнолюдські інтереси, закріплюючи права і обов'язки всіх громадян.

У другому питанні слід відмітити, що так як ідея демократії, її загальнолюдська сутність, усвідомлювалися і реалізовувалися людьми напротязі всього історичного розвитку, то за цей час виникли різні теорії демократії. Основними серед них є наступні.

Плебісцитарна теорія демократії. Її засновником вважається М. Вебер, який зробив історичний аналіз демократії і дійшов висновку, що основні владні рішення в суспільстві приймаються вузьким колом осіб, а народ фактично усунутий від влади і управління. Для того, щоб зменшити тиранію бюрократії, на думку Вебера, необхідно обирати харизматичного лідера, який би мав широкі повноваження і здійснював контроль за бюрократією. Роль громадян в політичному процесі обмежується лише участю у голосуванні і обранні лідера.

Учені, які вважають за необхідне реалізувати у суспільстві ліберальну демократію, наголошують на необхідності спиратися не на «особливу мудрість правителів», а сконцентрувати увагу на створенні інститутів і механізмів, які були б здатні звести до мінімуму негативні явища і вплив бюрократії. Прибічник ліберальної демократії К. Поппер вважає, що якраз ліберальна демократія поєднує в собі головні цінності: волю, народовладдя і закон. Головна мета ліберальної демократії – створити таку політичну систему, де правління буде здійснюватися через закон, а не через людей.

Основною рисою плюралістичної демократії є зняття монополії на владу, відкритий характер прийняття рішень через представницькі органи влади, політичні партії, групи тиску, суспільні організації. Причому цей процес на всіх рівнях здійснюється при участі народних обранців. У свою чергу, народні маси знають проблеми, що обговорюються, і вони мають можливість впливати на процес прийняття важливих державних рішень. В такій ситуації практично усувається монополія на владу. Завданням держави стає узгодження інтересів різних груп суспільства, забезпечення їм вільної політичної конкуренції.

Теорія демократії участі ставить своїм основним завданням розширення політичної участі всіх груп населення шляхом підвищення загального і політичного рівня їх освіти, підвищення політичної культури з метою ліквідації некомпетентності у різних галузях суспільного і політичного життя.

Крім названих, існують наступні типи демократії: представницька однопартійна, представницька багатопартійна і пряма демократія. Представницька демократія означає, що рішення

приймаються не всіма громадянами, а людьми, які спеціально обираються для цієї мети (депутатами). В умовах представницької однопартійної демократії вибори проводяться серед кандидатів, які представляють одну партію. Представницька багатопартійна демократія передбачає як мінімум дві партії для вибору людей, які будуть безпосередньо приймати участь у політичному процесі. Пряма демократія – це система, за якою рішення ухвалюються на основі безпосереднього і конкретного виявлення волі та думки всіх громадян держави.

Аналіз сутності демократії не може бути повним без детального розгляду принципів, на яких вона базується. Серед основних принципів демократії слід назвати свободу слова, зборів, недоторканність особистості і її майна, виборність всіх органів державної влади, плюралізм і консенсус, підкорення меншості більшості, верховенство законів, принцип свободи і відповідальності громадян, принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову, гласність, вивчення та урахування суспільної думки, принцип презумпції невинності.

Обґрунтовуючи четверте питання, слід відмітити, що демократичний розвиток в Україні має свої особливості, що впливають на перспективи розвитку консолідованої демократії в нашій країні. Демократичний розвиток посткомуністичного типу, на відміну від інших, не відбувається за класичною схемою, коли нація і держава з'являються раніше, ніж починається демократія. Україна сьогодні вирішує одночасно чотири важливих проблеми, з якими жодна країна зрілої демократії не стикалася: створює державу, формує націю, демократизує політичну систему і розбудовує ринкову економіку. Тобто одночасно в Україні відбувається і модернізація і демократизація суспільства. Слід усвідомити, що недопустимо як штучно прискорювати процес демократизації суспільства, так і гальмувати його. Демократія має визрівати на національному ґрунті поступово і послідовно, її межі повинні бути обумовлені логікою розвитку посткомуністичного суспільства, його трансформацією у демократичну європейську державу.

Теми доповідей та рефератів.

1. Роль демократії в житті сучасного світу.
2. Місце і роль політичного плюралізму в розгортанні демократії.
3. Форми демократії.
4. Значення гласності як принципу демократії.

Тема 6. ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ І ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

(2 години)

1. Політичне життя, його сутність і закономірності.
2. Основні тенденції розвитку політичного життя сучасного суспільства.
3. Політична система суспільства.
4. Типологія політичних систем.

Вказівки до вивчення теми

Розглядаючи перше питання семінарського заняття, слід акцентувати увагу на тому, що на певному етапі розвитку будь-якого суспільства виникають політичні відносини, складаються і функціонують політичні організації, формуються політичні ідеї та теорії. Всі ці процеси складають політичне життя суспільства. Політичне життя – це специфічний прояв суспільного життя, що включає у себе відносини і діяльність людей, класів, націй, соціальних груп, політичних партій, державних інституцій, тобто усієї сукупності суб'єктів політики, кожен з яких прагне забезпечити свої інтереси, а саме: отримати і використовувати політичну владу. Система ця динамічна і виступає як узагальнений результат історичної діяльності суб'єктів і інститутів, що її складають.

Слід пам'ятати, що у підвалині політичного життя будь-якої держави знаходяться економічні відносини. Економічні інтереси значною мірою формують політичне життя, вони визначають корінні його напрямки, течії. Політична діяльність також

детермінується національними інтересами, прагненням розвитку національної спільноти, її мови та культури, а також соціальними, моральними і духовними потребами людей.

У межах даного семінарського заняття важливо проаналізувати форми політичного життя, до яких відносяться наступні.

Основною формою політичного життя суспільства є політичний процес, під яким розуміють функціонування всього політичного життя та його підсистем. Поняття політичного процесу охоплює засоби і стиль політичної діяльності, а також форми, у яких ця діяльність проявляється.

Політичні події – це конкретна, відносно обмежена взаємодія груп людей і політичної влади з метою впливу на неї для задоволення різноманітних потреб.

Політична обстановка представляє собою умови політичного функціонування і розвитку суспільства, що відображається у співвідношенні політичних сил з приводу оволодіння, утримання і використання політичної влади.

Політичний компроміс – форма політичних відносин, при якій вирішення конфлікту досягається шляхом взаємних уступок сторін.

Політична криза представляє собою стан політичного життя, коли засоби, що використовувалися раніше, механізми досягнення мети стають неадекватними ситуації, що змінилася.

Конфронтація у політичному житті – це протистояння політичних сил, які не бажають вирішувати проблеми, що виникли.

Під політичним тероризмом розуміють вбивство, або замах на життя голів держав, членів уряду, дипломатичних представників, захоплення заручників та інші аналогічні злочини, що організовуються та здійснюються з метою зміни внутрішньої або зовнішньої політики держави.

Екстремізм, як форма політичного життя, означає прибічність у політиці до крайніх поглядів та дій.

Обговорення другого питання слід розпочати розглядом особливостей розвитку політичного життя сучасного суспільства, якими являються: відродження та затвердження політичного життя на основі поглиблення і розширення демократії і гласності; створення умов для реалізації політичних інтересів, пов'язаних з

корінними змінами в базових відношеннях та державному устрої; політичне пробудження мас і їх активізація у вирішенні проблем влади; критичне ставлення до діяльності органів влади і кардинальні зміни в політичній організації суспільства; формування нової політичної культури у громадян.

В структуру політичної діяльності входять такі елементи: уміння ставити найближчі (тактичні) та перспективні (стратегічні) цілі; вироблення ефективних методів, засобів, форм організації соціальних сил для досягнення поставленої політичної мети; підбір і розстановка кадрів, здатних вирішувати завдання.

Суб'єктами політичного життя виступають: політичні партії, громадсько-політичні організації та політичні рухи, окремі особистості, класи, нації.

Третім важливим питанням теми є проблема сутності і структури політичної системи суспільства. Під політичною системою суспільства розуміють сукупність інститутів і відносин з приводу участі різних соціальних груп в управлінні державою. За її допомогою здійснюється верховна влада в суспільстві, приймаються рішення, обов'язкові для всіх людей, що перебувають на території певної держави.

До основних структурних елементів політичної системи суспільства відносяться наступні:

- політичні відносини – відносини між класами, соціальними групами, націями, які виникають у зв'язку з владою, її завоюванням і використанням;

- політична свідомість – сукупність політичних ідей і поглядів, визначених в законах держави, документах правлячої партії, громадських організацій, та засвоєних громадянами;

- політична культура – ідейний і моральний стан суспільства, уміння людей об'єктивно оцінювати соціально-політичні явища, події, бачити їх можливу перспективу в умовах демократії і політичного плюралізму;

- політичні та правові норми – партійні і державні директиви, норми Конституції, уставні норми громадських організацій, тощо;

- політична організація – сукупність політичних інститутів, організацій і установ, включаючи державу, політичні партії,

громадські організації за допомогою яких здійснюється управління та керівництво суспільством;

– політична діяльність, що починається з виникнення будь-якого інтересу і завершується його реалізацією, практичним результатом.

Політична система виконує багато функцій, до яких можна віднести: визначення цілей та завдань суспільства; мобілізація ресурсів для їх досягнення; вироблення програм життєдіяльності суспільства; забезпечення відповідності політичного життя політико-правовим нормам; інтеграція суспільства навколо загальних цілей і цінностей.

Розгляд четвертого питання слід розпочати констатацією того, що класифікація політичних систем різноманітна і базується на значній кількості критеріїв. Часто всі політичні системи світу розподіляють на п'ять типів: ліберальні демократії; комуністичні системи; традиційна держава; популістські політичні системи, які склалися в країнах, що розвиваються; авторитарно-консервативні політичні системи. Достатньо поширеним також є розподіл політичних систем на тоталітарні, авторитарні і демократичні.

Життєдіяльність будь-якої політичної системи залежить від її спроможності змінюватися відповідно з новими суспільними процесами, формувати цілісне суспільство, реальну єдність інтересів і цілей держави і громадян.

Теми доповідей та рефератів.

1. Роль засобів масової інформації в політичному житті суспільства.
2. Функції політичної системи суспільства.
3. Проблеми стабільності політичної системи суспільства.
4. Проблеми розбудови політичної системи України

Тема 7. ДЕРЖАВА ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА (2 години)

План

1. Поняття держави. Теорії виникнення держави.
2. Основні ознаки та функції держави
3. Форми державного устрою і правління.
4. Правова і соціальна держава: цінності та принципи.

Вказівки до вивчення теми

Розглядаючи перше питання, треба звернути увагу на те, що термін держава трактується у двох значеннях. У широкому сенсі держава по суті ототожнюється з такими поняттями як «країна», «суспільство». У вузькому розумінні держава є політико-територіальною суверенною організацією, особливою публічною владою, що надає своїм рішенням загальнообов'язкового значення в межах певної території.

Природа та соціальне призначення держави в політичній науці також розуміються неоднозначно. Існують декілька теорій держави.

Теократична теорія розглядає державу як божий промисел, ґрунтуючись на тезі, що «вся влада від бога». *Патріархальна концепція* (засновник - англійський мислитель XVIII століття Роберт Філмер) трактує державу як велику сім'ю, в якій відносини монарха і його підданих ототожнюються з відносинами батька і членів сім'ї. *Концепція суспільного договору* сформувалася у XVII - XVIII ст. Відповідно до неї держава розумілася як суспільний договір, за яким люди в цілях надійного забезпечення своїх природних прав, свобод, захисту особистості і власності погодилися створити державу. Авторами цієї концепції були Дж. Локк, Т. Гоббс та Ж.-Ж. Руссо. *Соціально-економічна концепція* К. Маркса пояснює походження держави розколом суспільства на антагоністичні класи внаслідок поділу праці і появи приватної власності, коли економічно панівний клас створює державу для підпорядкування собі незаможних. *Теорія завоювання* з'являється в кінці XIX століття у працях Л. Гумпловича та К. Каутського, які вважали, що перші держави виникли в результаті впливу зовнішнього фактора - завоювання войовничими кочівниками або вікінгами землеробських громад.

В розглянутих теоріях наголошується один з аспектів соціальної сутності держави: воно служить інтересам суспільства і особистості, або виступає засобом придушення заможними класами незаможних.

Друге питання присвячене розгляду держави, як центрального інституту політичної системи, що має складну інституціональну структуру та виконує специфічні функції.

Треба звернути увагу на те, що держава як політичний інститут має істотні ознаки, які відрізняють її від недержавних політичних організацій (наприклад, партій, рухів тощо). Виділяють три основні ознаки держави: територія, населення (народ) і суверенна влада.

Територія - це фізична, матеріальна основа держави, що відрізняє її від родоплемінних, релігійних та інших об'єднань. Територія як ознака держави є неподільною, недоторканною і невідчужуємою.

Населення - люди, які проживають на території даної держави і підкоряється її владі. Суверенна влада є визначальною ознакою держави, тобто має верховенство всередині країни та незалежність у відносинах з іншими державами.

Крім перелічених ознак деякими авторами виділяються такі компоненти державності, як *суверенітет, примусовість, загальність*. Поняття суверенітет розкривається через поняття «верховенство»: загальнообов'язковість рішень для всього населення, можливість відміни рішень недержавних політичних організацій. Державний суверенітет характеризується такими базовими ознаками, як єдність і неподільність території, недоторканність кордонів і невтручання у внутрішні справи. *Примусовість* означає, що держава є системою органів примусу, яка застосовується згідно з законом у певних ситуаціях. *Загальність*, як ознака держави показує, що держава включає в сферу свого впливу всіх людей, що знаходяться на її території

Відмінні ознаки держави доповнюються такими атрибутами, як наявність публічної влади, відокремленої від суспільства, наявність особливого апарату управління суспільством, існування монополії на правотворчість, здійснення бюджетної політики, монополія на засоби збройної боротьби.

Таким чином, попередній аналіз дозволяє сформулювати наступне визначення держави. Держава - це особлива форма організації політичної влади в суспільстві, що володіє суверенітетом, монополією на застосування узаконеного насильства і здійснює управління суспільством за допомогою спеціального механізму (апарату).

Держава виконує ряд функцій, які відрізняють її від інших політичних інститутів та відображають головні напрями діяльності держави щодо виконання нею свого призначення. Їх можна підрозділити на зовнішні і внутрішні.

До внутрішніх функцій відносяться - економічна, соціальна, правова, політична, культурно-виховна.

До зовнішніх функцій належать - функція взаємовигідного співробітництва, функція оборони держави.

Таким чином, можна зробити висновок, що держава являє собою серцевину політичної системи і особливу форму організації політичної влади в суспільстві.

У третьому питанні теми, треба зазначити, що організацію, устрій і реалізацію державної влади відображає поняття «форма держави».

Форма як сукупність зовнішніх ознак держави містить такі елементи, як форма державного устрою та форма правління.

Форма державного устрою - це національно-територіальна організація держави і взаємовідносини центральних, регіональних органів. Основними формами державного устрою є унітарна держава (Фінляндія, Франція, Японія), федерація (Росія, США, Канада), конфедерація (її риси простежуються в Європейському Союзі).

Під *формою правління* розуміється спосіб організації верховної державної влади, принципи взаємовідносин її органів, ступінь участі населення в їх формуванні. Прийнято розрізняти дві основні форми правління - республіку і монархію.

Монархія являє собою таку форму правління, при якій верховна державна влада юридично належить одній особі, що займає свою посаду в установленому порядку престолонаслідування.

Розрізняють монархію двох видів: абсолютну (Саудівська Аравія, Катар, Оман) і конституційну, яка в свою чергу ділиться на дуалістичну (монарх наділений здебільшого виконавчою владою і лише частково законодавчою, (Йорданія, Марокко); - парламентську (монарх має по суті представницькими функціями (Англія).

Республіка являє собою форму правління, при якій всі вищі органи державної влади або обираються, або формуються загальнонаціональними представницькими установами. Розрізняють три форми республіканського правління: президентську, парламентську і змішану (напівпрезидентську).

При президентській формі правління глава держави - президент - одночасно є і головою уряду. Президентська республіка відрізняється позапарламентським способом формування уряду і відсутністю у останнього інституту парламентської відповідальності.

Президентська республіка вперше була введена в США на основі конституції 1787 року.

Парламентська республіка характеризується проголошенням верховенства парламенту, перед яким уряд несе політичну відповідальність за свою діяльність. Парламент здійснює по відношенню до уряду ряд функцій: формує і підтримує його, видає закони, затверджує бюджет і тим самим встановлює фінансові рамки діяльності уряду і здійснює над ним контроль. Парламентська форма правління здійснюється в Італії, Німеччині, Швейцарії, Ірландії та ін.

Змішана республіка (напівпрезидентська) існує в Австрії, Португалії, Франції та ін. При цій формі правління сильна президентська влада поєднується з ефективним контролем парламенту за діяльністю уряду.

Таким чином, сучасні держави мають досить складну структуру, яка характеризується формою державного устрою і правління.

Четверте питання присвячене розгляду ідеї *правової держави*. Ця ідея має тривалу історію і займає важливе місце в політичних вченнях минулого. Однак виникнення цілісної концепції правової держави припадає на кінець XVIII - початок XIX століття,

на період становлення буржуазного суспільства, коли в працях Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, І. Канта, Т. Джефферсона були сформульовані її основні положення, серед яких можна виділити такі як: верховенство правового закону; реальність прав і свобод громадян; взаємна відповідальність держави і особистості; розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову; наявність форм контролю і нагляду за здійсненням законів.

Особливе місце займає проблема становища особистості у правовій державі. В цьому плані слід підкреслити, що сама по собі правова держава є не самоціллю, а формою організації і захисту волі суспільних відносин людей. Зміст свободи, її широта і обсяг визначаються рівнем розвитку суспільства. На основі історичного досвіду склалися основні загальнолюдські уявлення про права і свободи особистості. Серед найважливіших з них: право на життя, на свободу, особисту недоторканність, право на освіту, на працю і багато інших.

Важливо підкреслити, що правова держава не лише проголошує права і свободи, але й створює розгалужений механізм соціально-правового захисту людини.

Ідея *соціальної держави* була вперше сформульована німецьким вченим Лоренцем фон Штайном у другій половині XIX століття, а в 1930 році Германом Геллером було введено саме поняття «соціальної держави».

В сучасній політології соціальна держава - це держава, яка прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, можливості брати участь в управлінні виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів.

Соціальна держава зароджується і формується не спонтанно, а на основі цілеспрямованої політики. Необхідними передумовами становлення соціальної держави виступають правове закріплення приватної власності, політичної та соціальної свободи, відкритість державної влади, її демократизм і лібералізм.

Таким чином, правова і соціальна держава є найбільшим досягненням світової цивілізації.

Теми доповідей і рефератів:

1. Роль і місце держави в політичній системі суспільства.
2. Структура держави, її основні компоненти.
3. Громадянське суспільство, його основні елементи.
4. Причини виникнення держави. Основні етапи розвитку держави.
5. Основні тенденції розвитку сучасної держави.

Тема 8. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ГРОМАДСЬКІ РУХИ

(2 години)

План

1. Сутність і роль політичних партій в житті суспільства.
2. Типологія політичних партій.
3. Громадські організації і рухи: поняття і функції.

Вказівки до вивчення теми

Перш, ніж почати розгляд питання про сутність партій, треба зазначити, що поява партій, а точніше протопартій, відноситься до Античного світу, коли в Стародавній Греції і в Стародавньому Римі виникають особливі групи людей, що відображали інтереси різних соціальних верств. Зародження політичних організацій, які стали предтечею сучасних партій, пов'язане з початком боротьби буржуазії проти монархії, становленням політичної системи капіталістичного суспільства.

У період буржуазних революцій XVII - XVIII ст. партії ще не мали звичних для нас ознак, а найчастіше піддавалися впливу релігійних, станових, сімейно родових об'єднань. І лише на початку XIX століття в Європі з'явилися такі організації, які ми звикли називати політичними партіями. Їх формування було пов'язано головним чином з введенням в ряді країн загального виборчого

права, ознаменованом залучення широких верств населення до політичного життя.

Намагаючись визначити сутність політичної партії, відомий американський політолог Дж. Ла Паломбара вказує на 4 специфічні ознаки, конституюючих партію:

- будь-яка партія є носієм ідеології або, щонайменше, особливого бачення світу і людини;
- партія - це організація, тобто достатньо тривале об'єднання людей на різних рівнях політики - від місцевого до міжнародного;
- мета партії - завоювання, утримання та здійснення влади;
- кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу - від голосування за неї до активного членства.

Таким чином, політична партія являє собою добровільне політичне об'єднання пов'язаних ідеологічною спільністю громадян, які прагнуть до реалізації програмних цілей шляхом боротьби за владу або участі у здійсненні влади. У зв'язку з цим партії виконують певні функції: *соціальні* (зводять інтереси суспільства і держави), *ідеологічні* (пов'язані з розробкою партійної ідеології, програмних документів, здійсненням партійної пропаганди), *політичні* функції (пов'язані з боротьбою партії за політичну владу в суспільстві та її здійснення на основі своїх програмних установок), *управлінські* (здійснюються після перемоги на виборах, коли партії беруть участь у формуванні уряду або беруть на себе відповідальність за управління державою). Саме через функції проявляється сутність, соціальне призначення і роль партій у суспільстві.

Повнота реалізації всіх цих функцій, як зовнішніх, так і внутрішніх, в тому чи іншому суспільстві різна. Вона залежить головним чином від рівня розвитку конкретного суспільства, соціально - класової сутності партії, а також від професійних якостей її лідерів.

Сукупність політичних партій і взаємозв'язок між ними складають партійну систему. В цій системі політичні партії відрізняються одна від одної походженням, місцем і роллю. Саме класифікації партій присвячене друге питання теми.

Існують різні класифікації партій: за класовою ознакою (буржуазні, робітничі, селянські); за місцем у політичній системі

(правлячі, коаліційні, революційні, консервативні та реакційні.); за ставленням до влади (правлячі, опозиційні, нейтральні, центристські); за принципами організації та членства (кадрові, масові); за формами і методами правління (ліберальні, демократичні, диктаторські); за місцем у системі влади (легальні, нелегальні); за ідеологічним спрямуванням (комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні, Націоналістичні, фашистські).

Отже, розглянувши найважливіші класифікації, можна зробити висновок про те, що правильно оцінити політичні партії їх діяльність і місце в політичній системі можна лише з об'єднаних позицій, оскільки ніяка типологія або застигла схема, взята окремо, ніколи не вичерпає усього розмаїття цього феномену. Отже, тільки аналіз з урахуванням усіх класифікацій і розгляд партій під різними кутами зору в кінцевому підсумку зможуть привести до об'єктивної оцінки.

При розгляді третього питання необхідно особливу увагу звернути на те, що серед форм виявлення і реалізації політичних інтересів певних груп і окремих громадян особливе місце займають суспільно - політичні рухи, тобто об'єднання і асоціації, що не входять в державні та партійні структури, що з'єднують солідарну політичну активність громадян, спрямовану на досягнення будь-якої значної політичної мети.

До рухів входять громадяни, які не задоволені діяльністю тих чи інших державних інститутів, які не бажають обмежувати себе статутними нормами і програмними цілями, а також особи зі спонтанними, неявно вираженими соціально-політичними інтересами. На відміну від політичних партій соціальна база суспільно-політичних рухів аморфна і більш строката. До одного і того ж руху можуть належати представники різних соціальних, ідеологічних, етнічних, регіональних та інших груп.

Як правило, політичні рухи дотримуються якоїсь однієї концепції і домагаються вирішення вузької політичної завдання. Досягнувши цієї мети, рухи припиняють своє існування, трансформуються в інші рухи або партії. Суспільно-політичні рухи на відміну від партій не ставлять завдання завоювання політичної влади, вони лише намагаються впливати на владу, хоча в політичній практиці нерідко бувають винятки. Крім вищесказаного, існують

такі загальні ознаки суспільно-політичних рухів, як відсутність єдиної програми, статуту; непостійність учасників (колективне членство, що зазвичай не допускається в партії); відсутність сильного центру, структури; доброльність учасників на основі солідарності.

Деяким з політичних рухів вдається проіснувати досить тривалий період, і вони стають значною політичною силою. З ними змушені рахуватися. До таких сьогодні можна віднести рух на захист прав людини, навколишнього середовища.

Особливе місце в політичній системі суспільства займають громадські організації. До них відносяться профспілки, наукові, науково-технічні, культурно-освітні, спортивні та ін. товариства і асоціації. Вони акумулюють широкий діапазон суспільних інтересів людей - від політичних і економічних до дозвіллевих, від проблемних (екологічних, наприклад) до аматорських.

Серед громадських організацій чільне місце, і перш за все по масовості, займають профспілки. Вони зайняті питаннями, які стосуються самих різних сторін життя: економічній, соціальній, культурній та спрямовані на поліпшення праці, побуту, відпочинку людей. Але головне значення для них має захист прав та інтересів працівників, залучення їх до управління.

Крім партій на політичній сцені активно діють групи тиску. На відміну від партій, вони не прагнуть оволодіти владою, а обмежуються впливом, тиском на владу, залишаючись при цьому все ж поза нею.

Групи тиску - це сукупність складних суспільних утворень. Коротко їх можна визначити як переважно добровільні об'єднання, пристосовані або спеціально створені людьми для вираження і відстоювання своїх владно значущих інтересів у відносинах з державою, а також іншими політичними інститутами. Вони володіють значними можливостями надавати необхідний тиск на політичних діячів і органи влади для прийняття ними необхідного рішення. Ці групи можуть бути офіційно організованими або складатися неофіційно в ході яких-небудь політичних кампаній.

Однією з форм виявлення і реалізації політичних інтересів певних груп є також суспільно - політичні рухи - це об'єднання і асоціації, що не входять в державні та партійні структури, що

з'єднують солідарну політичну активність громадян, спрямовану на досягнення якої-небудь значної політичної мети. Як правило, політичні рухи дотримуються якоїсь однієї концепції і домагаються вирішення вузької політичної завдання. Досягнувши її, руху припиняють своє існування, трансформуються або зникають.

Теми доповідей і рефератів:

1. Політична партія: сутність, особливості створення та значення.
2. Соціальні основи багатопартійності.
3. Партійні системи і їх роль у політичному житті.
4. Опозиційні політичні партії: поняття, місце і роль у демократичному суспільстві.
5. Суспільно-політичні рухи, їх відмінність від політичних партій.

Тема 9. ВИБОРЧЕ ПРАВО І ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

(2 години)

План

1. Виборче право та його основні принципи.
2. Виборчі системи та їх різновиди.

Розглядаючи перше питання, слід зосередити увагу на тому, що найважливішим елементом політичного життя суспільства є вибори. Також необхідно усвідомити, що вибори є демократичним засобом формування органів державної влади на всіх рівнях через вільне волевиявлення людей шляхом голосування.

Вибори – це один із найдавніших інститутів конституційного права. Вибори як форма волевиявлення населення були відомі ще первіснообщинному ладу, де на загальних зборах обиралися старійшини громад, а пізніше й воєначальники. Згодом процедура виборів усе більше ускладнювалася. Наприкінці XVIII ст. була розроблена класична теорія виборів, основні ідеї якої зводилися до визнання того, що суверенітет невід'ємно належить народу, що і є джерелом будь-якої влади.

Народ доручає здійснення влади своїм представникам (депутатам), яких визначає шляхом проведення демократичних виборів.

Із часом утвердилися певні вимоги та правила, виконання яких мало забезпечити об'єктивне волевиявлення виборців, утруднити або унеможливити фальсифікацію результатів виборів. Найважливіші з них закріплені в конституціях демократичних держав.

Сьогодні вибори – один з інститутів конституційного права, щодо якого розроблено і визнано єдині міжнародні стандарти.

Виборче право - це сукупність юридичних норм, які регулюють участь громадян у виборах представницьких органів влади, організацію і проведення виборів, взаємовідносини між виборцями і представницькими установами, порядок відкликання депутатів, а також право громадян обирати ці органи та бути обраними до них.

Виборче право, по-перше, це система правових норм, що регулюють порядок формування виборчих державних органів. По-друге, виборче право, це право громадянина бути обраним до органів влади. Прийнято розрізняти активне і пасивне виборче право. Активне виборче право - це право приймати участь у виборах, референдумах та право на відкликання виборчих представників державних органів влади. Законодавство деяких країн використовують замість терміна «активне виборче право» термін «загальне виборче право». Пасивне виборче право регулює право громадян обиратися до державних органів влади.

Сучасне виборче право більшості країн включає в себе принципи загальних, прямих, таємних і рівних виборів.

Принципи виборчого права – це ті умови його визнання та реалізації, дотримання яких на виборах робить їх справді народним волевиявленням. Основними принципами виборчого права є:

- принцип загального виборчого права (загальність означає відсутність дискримінації за будь-якими підставами, тобто неможливість відсторонення від виборів будь-яких громадян або груп населення.);

- принцип прямого виборчого права (право виборця обирати й бути обраним безпосередньо у виборний орган або на виборну посаду);

- принцип непрямого (багатоступеневого) виборчого права (виборець обирає лише членів колегії, яка потім уже обирає виборний орган);

- принцип рівного виборчого права (рівна для кожного виборця можливість впливати на результати виборів завдяки наявності в кожного виборця однакової кількості голосів);

- принцип таємного голосування (виключення можливості зовнішнього спостереження й контролю за волевиявленням виборця, гарантія повної свободи цього волевиявлення);

- принцип вільної участі у виборах (виборець сам вирішує, чи брати йому участь у виборчому процесі, а якщо брати, то якою мірою) виборців;

- принцип альтернативності (висування як мінімум двох кандидатів на виборну посаду або участь у виборчому процесі як мінімум двох політичних партій).

Зазвичай вибори оголошуються указом глави держави, і з передбаченого в цьому акті строку починається виборча кампанія, що завершується до моменту закінчення голосування (цей строк або визначений конституцією, або названий в указі глави держави).

У другому питанні треба зазначити, що виборче право запроваджує ту чи іншу виборчу систему. Під виборчою системою розуміють передбачений законодавством загальний порядок формування представницьких органів держави. При цьому за порядком визначення результатів виборів розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану виборчу систему. Виборча система - важливий громадянський інститут, який пов'язаний з політичною культурою, традиціями країни, її історією і характером суспільства і його потребами.

При **мажоритарній** виборчій системі застосовується такий порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів (один або кілька) від округу одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а решта вважаються необраними.

Залежно від того, якої більшості для обрання депутатів вимагає закон, мажоритарна система буває трьох видів: *мажоритарна система абсолютної більшості* (50 % + 1 голос від загальної кількості поданих в окрузі голосів). У разі якщо жоден кандидат не одержав більше ніж половину голосів, проводиться другий тур виборів, на якому представлено лише двох кандидатів. Для перемоги необхідно набрати просту більшість голосів.

Мажоритарна система відносної більшості, де для перемоги досить хоча б на небагато випередити інших претендентів. А також *система кваліфікованої більшості* (2/3, 3/4 від загального числа поданих голосів). Також, існує *преференційна* виборча система. Така виборча система застосовується в багатомандатних округах, де виборець самостійно виводить рейтинг усіх кандидатів. Ще однією модифікацією мажоритарної виборчої системи є *американська система виборів президента*. Вона характеризується тим, що виборці обирають свого президента не прямо, а через колегії виборників. У день президентських виборів виборці голосують за членів колегії виборників від тієї чи іншої партії. На заключному етапі колегії виборників віддають свої голоси персонально за кандидатів у президенти і віце-президенти.

Кожна з перелічених виборчих систем має свої сильні і слабкі сторони. До числа переваг мажоритарної системи звичайно відносять такі чинники, як порівняну легкість формування уряду, його стабільність, а також утворення стійких зв'язків між виборцями й депутатами.

При *пропорційній* виборчій системі застосовується порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів розподіляються між партіями пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу.

Головна перевага цієї системи — представництво партій у виборних органах відповідно до їхньої реальної популярності серед виборців, що дає змогу всім групам суспільства повніше виражати свої інтереси, активізує участь громадян у виборах і в політиці загалом. Пропорційна система сприяє створенню ефективних зворотних зв'язків між громадянським суспільством і державою, стимулює розвиток плюралізму в політичній системі. На відміну від мажоритарної, пропорційна виборча система краще враховує відповідність між кількістю голосів і мандатів. Крім того, виборці голосують, здебільшого, за певні політичні платформи, а не за позицію окремих людей. Однак пропорційна система має і певні вади. Найважливіша з них — відносно менша стабільність обраної влади. Відсутність домінуючої політичної партії робить неминучим появу коаліцій партій, політичні програми яких можуть страждати на еклектичність і невизначеність, тому що створюються на основі

компромісів партій з різними цільовими настановами. Оскільки такі компроміси неміцні, то й дії влади відзначаються непослідовністю і суперечливістю. Через незначні причини такі коаліції розпадаються, виникає парламентська нестабільність.

До вад пропорційної системи нерідко відносять і безпосередню залежність висування депутатів від позицій партійного апарату, бюрократії, яка може, керуючись своїми вузькогруповими інтересами, включати до партійних списків і непопулярних людей.

При *змішаній* виборчій системі застосовується такий порядок визначення результатів виборів, коли мандати до представницьких органів розподіляються шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчої системи у рівних долях чи з перевагами якоїсь із них.

Теми доповідей і рефератів:

1. Основні фактори, що впливають на електоральну поведінку громадян.
2. Сучасні виборчі технології.
3. Поняття та соціальна функція референдуму.
4. Політичний абсентеизм..
5. Особливості виборчої системи України.

Тема 10. ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ

(2 години)

План

1. Зміст політичної свідомості
2. Структура, рівні і типи політичної свідомості.
3. Функції політичної свідомості
4. Особливості політичної свідомості українського суспільства

При вивченні даної теми слід акцентувати увагу на тому, що політична свідомість є одним з найважливіших проявів духовного життя суспільства. Виникнення цієї форми суспільної свідомості

пов'язано зі становленням політичної сфери життя у ранньокласовому суспільстві, з появою держави.

Політична свідомість являє собою відображення в свідомості окремих людей, суспільства в цілому, складових груп його політичної практики, соціально-політичних відносин, відносин між класами, націями, державами. Тому, найбільш часто політичну свідомість визначають, як сукупність поглядів, оцінок, які відображають політико-владні відносини і політичні інтереси суб'єктів. Політична свідомість має конкретно-історичний характер, відображає певну історичну епоху, економіку, культуру, властиві народам звичаї і традиції.

Розвиток політичної свідомості являє собою складний, багатогранний, внутрішньо суперечливий процес, який детермінований закономірностями і зв'язками, які складаються як усередині політичної свідомості, так і за її межами. Перш за все, її формування було обумовлено всім ходом суспільно-політичного розвитку суспільства, процесами, в яких основну роль грали діяльність політичних інститутів, мас, класів, угруповань і партій, залучених в політичні процеси.

Процес формування політичної свідомості відбувається різними способами: через критичне осмислення соціально-політичної дійсності, узагальнення наявної у людей інформації, приєднання до вже сформованих оцінок і норм громадянської поведінки, усвідомлення мети партійного чи політичного руху, емоційне залучення до віри у справедливість тих чи інших політичних ідеалів.

Як одна з форм суспільної свідомості, політична свідомість взаємодіє з іншими її формами - релігійною, науковою, моральною, правовою свідомістю, відчуваючи на собі вплив відносини в економічній і соціальній сферах.

Зміст політичної свідомості становлять як наукові знання, так і повсякденні уявлення про політичну дійсність. Політичні знання та уявлення включають закони та тенденції політичного життя суспільства, сукупність абстрактних і конкретних політичних образів, реалістичних і міфологічних знань про політичні відносини, інститути і дії суб'єктів політики. Сюди можуть входити оціночні і критичні судження індивідів у політичній реальності, їх

емоційне і психологічне сприйняття. Таким чином, політична свідомість охоплює всі уявлення людей, пов'язані з їх участю в управлінні справами держави і суспільства в цілому

У другому питанні слід зазначити, що політична свідомість має складну, багаторівневу структуру, до якої входять *політичні теорії* (концепції, парадигми тощо), *політична ідеологія*, що вимагає теоретичного, наукового підходу до пояснення політичних процесів і явищ (програми, декларації, звернення тощо), правові знання і норми (конституції, закони, нормативні документи), *політична психологія* (властивості психіки людей, політичні установки, стереотипи, політичні орієнтації, традиції), *мотиваційно-поведінковий рівень*, що являє собою установку на певного роду дії. Цей рівень виробляється в результаті взаємодії (протидії) політичної психології та політичної ідеології. Лише ті ідеї (знання, уявлення), які оволодівають свідомістю людей, стають надбанням духовного світу особистості, соціальних груп, на їх основі формуються переконання і світогляд.

На основі глибини і достовірності відображення політичної реальності розрізняють науково-теоретичний, емпіричний і буденний рівні політичної свідомості.

Науково-теоретичний рівень політичної свідомості - це найвищий ступінь пізнання політичної дійсності. На цьому рівні відбувається глибоке проникнення в сутність політичних явищ і процесів, виявлення причин та їх закономірностей. А результати наукового пізнання політичної дійсності закріплюються в логічних поняттях, категоріях і політичних теоріях. Наукові політичні знання відображають раціональні і логічні елементи людського пізнання.

Емпіричний рівень політичної свідомості - це політичні знання, оцінки і переживання, що складаються переважно на основі активної участі індивіда в політичному житті суспільства. Даний рівень політичної свідомості відрізняє велика ступінь конкретності і прагматичності людських уявлень про політичні процеси і явища.

Буденна, повсякденна політична свідомість виникає з безпосереднього сприйняття індивідом повсякденної політичної практики. Вона може адекватно відображати природу і зміст окремих політичних явищ і процесів, однак не може дати індивіду системне і повне уявлення про навколишнє його політичної

дійсності. Цей рівень найчастіше містить елементи стихійності, ілюзорності, нереалістичності. Інша назва цього рівня - «суспільна психологія».

Залежно від суб'єкта політики типами політичної свідомості виступають:

індивідуальне (містить систему інформаційних, мотиваційних і ціннісних компонентів, що забезпечують пізнання особою політики і участь в ній);

групове (узагальнює установки і мотиви політичного поведіння конкретних класів, шарів, еліт);

масове (виражає суспільну думку, настрої і дію мас).

Індивідуальна політична свідомість формуються в процесі політичної соціалізації і виражає здатність особистості оцінювати політику і характер установки на прояв активності в ній. Носіями групової свідомості виступають політичні партії та інші організації. Масова політична свідомість виражає характер знань суспільства про політичну дійсність та представлено громадською думкою.

У третьому питанні треба усвідомити, що політична свідомість з'являється і функціонує в процесі освоєння індивідами, соціальними групами політичного буття. До соновних функцій політичної свідомості можна віднести наступні:

регулятивну (дає орієнтири за допомогою ідей, уявлень, переконань щодо політичної участі);

оцінювальну (сприяє виробленню відношення до політичного життя, до конкретних політичних подій);

інтегруючу (сприяє об'єднанню соціальних груп суспільства на основі загальних цінностей, ідей, установок);

пізнавальну (допомагає людям засвоїти політичну інформацію, аналізувати навколишню політичну дійсність);

прогностичну (створює основу для передбачення змісту і характеру розвитку політичного процесу, дозволяє отримати інформацію про майбутні політичні відносини);

мобілізуючу (спонукує людей до політично орієнтованої поведінки, до участі в суспільно-політичному житті заради відстоювання своїх інтересів, до об'єднання зі своїми однодумцями в партії, рухи, інші об'єднання).

При розгляданні четвертого питання необхідно акцентувати увагу на тому, що політична свідомість носить конкретно-історичний характер. Це означає, що одні і ті ж поняття можуть сприйматися і оцінюватися по-різному. Крім того, політична свідомість є достатньо динамічною та може змінюватися в залежності від специфіки політичного буття, політичних подій.

Кожній суспільно-політичній системі відповідає особливий, властивий їй тип політичної свідомості, який проявляється в національно-специфічних формах залежно від типу політичного режиму: тоталітарний, авторитарний, ліберально-демократичний типи політичної свідомості.

Сучасна політична свідомість українського суспільства визначається особливостями історичного розвитку України.

В Україні в процесі демократизації здійснюються складні процеси: руйнується стара тоталітарна культура і політична свідомість і формуються елементи нової, хоча процес цей йде надто нерівномірно і суперечливо. Сьогодні українське суспільство є вельми поляризованим, таким, що не має внутрішньої єдності. Це пояснюється довгим періодом відсутності державності в українській нації, насиллям над нею чужої волі - через існування в минулому у складі поліетнічних імперій. В умовах незалежного розвитку до цього додалася низка “векторів розділення” української спільноти за різними ознаками: соціальними, політичними, ідеологічними тощо. Відсутній консенсус відносно фундаментальних цінностей, ідеалів і цілей суспільства. Це породжує високу конфліктність та соціальну напруженість, які зумовлюють політичну нестабільність в суспільстві. Також сучасній політичній свідомості України притаманний низький ступінь довіри населення до державних інститутів влади, ігнорування законних способів розв'язання конфліктів, переважання емоційних регуляторів у політичній діяльності. За таких умов край необхідними є компетентний аналіз та постійний моніторинг як політичної свідомості суспільства загалом, так і окремих його верств та громадян. Це має вагоме прогностичне значення, оскільки політична свідомість містить в собі потенціал для реалізації всіх можливих варіантів розгортання соціальних подій.

Теми доповідей і рефератів:

1. Суспільна думка як елемент політичної свідомості.
2. Політична свідомість в сучасній Україні.
3. Шляхи формування демократичної політичної свідомості.
4. Психологія натовпу та раціональна політична поведінка..

Тема 11. ПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ (2 години)

План

1. Поняття ідеології, її структура та функції
2. Лібералізм і неолібералізм – теорія та ідеологія.
3. Соціально-політичні ідеї та цінності консерватизму
4. Соціал-демократичний реформизм

Вивчення теми доцільно розпочати з розгляду ідеології як специфічного елемента політичної свідомості, тобто як сукупності політичних ідей, поглядів, цінностей та установок в систематизованому вигляді. В цьому сенсі політична ідеологія являє собою одну з найвпливовіших форм політичної свідомості, що впливає на зміст владних відносин, знаряддя "духовного панування" (Макіавеллі) тієї або іншої політичної сили. З часу появи відповідного терміна (його ввів французький учений А. де Тресі у XVIII ст.) в науці склалися різні погляди на це духовне явище. Так, основоположник теорії ідеології К. Маркс бачив у ній насамперед форму ілюзорної свідомості, викликану суперечностями виробничих відносин. К. Мангейм також розумів її як сукупність помилкових уявлень. Проте більшу увагу він приділяв її функціональним характеристикам і, зокрема, здатності об'єднувати людей, акумулювати їх політичну енергію.

Американський теоретик Л. Саджент вважав, що ідеологія, виробляючи певні цілі і цінності політичного розвитку, в той же час робить brutальними рішення практичних проблем. Його

співвітчизник Ф.Уоткінс вважав, що ідеологія завжди протистоїть статус-кво і є політичним чинником, що зберігає значний перетворюючий потенціал. Неомакиавеллісти (Р. Моска, Р. Міхельс, В. Парето та ін) гіперболізували політичну ідеологію, розглядаючи навіть форми естетичної і релігійної свідомості як специфічні форми її прояву, породжені потребами легітимізації влади. У той же час, незважаючи на визнання багатьма видатними вченими високій ролі політичної ідеології в суспільстві, у політичній думці існують і уявлення, що характеризують її як служницю влади.

І все ж більшість науковців трактують політичну ідеологію як певну доктрину, що виправдує претензії тієї чи іншої групи осіб на владу (або її використання) у відповідності з цілями підпорядкування громадської думки власним ідеям .

Отже, політична ідеологія - це система поглядів, ідеалів, переконань, що виражають інтереси, цілі, наміри різних соціальних груп, класів, партій, суспільства в цілому.

Будь-яка ідеологія носить політичний характер, але поняття політична ідеологія використовується тільки як сукупність поглядів соціальних груп на політичний устрій суспільства і на місце політики в суспільному житті.

У зв'язку з цим у сучасній політиці розглядається декілька рівнів політичної ідеології.

Дослідники виділяють три структурних рівня.

Концептуальний - найбільш абстрактний рівень, на якому розкриваються ідеали та цінності певного класу, нації, держави, формуються основні положення стосовно до головних сфер життєдіяльності суспільства і людини. На цьому рівні в основному задіяні вчені, політологи, соціологи, філософи.

Програмно-політичний, на якому відбувається адаптація, переклад з мови соціально-філософських принципів на мову програм і гасел еліти або контреліти. Вимоги цього рівня - бути максимально доступними для якомога більшої кількості людей, орієнтувати їх на політичні дії.

Актуалізований, на якому відбивається ступінь засвоєння ідей, цілей, принципів конкретної ідеології, її вплив на практичну діяльність людей. Саме цей рівень дозволяє еліті через вивчення

громадської думки визначати ступінь впливовості, надійності політичної ідеології.

Щоб отримати більш чітке уявлення про ідеологію як явище політичного життя суспільства, потрібно виявити її основні функції. До їх числа відносяться:

Аксеологічна (полягає у виробленні норм та ідеалів, якими керуються люди у своїй політичній діяльності. З її допомогою забезпечується орієнтація певних соціальних груп на систему загальних цінностей).

Орієнтаційна (виражається в тому, що, включаючи основоположні уявлення про суспільство, ідеологія задає систему смислів і орієнтацій людської діяльності).

Пізнавальна (опис і обґрунтування політичної системи, виявляти її основних рис і тенденцій розвитку).

Інтеграційна (проявляється в об'єднанні громадян, формуванні політичних інститутів на основі ідеологічної спільності і єдності поглядів).

Мобілізаційна (виражається в організації практичних дій на базі тих чи інших політичних програм і установок, спрямованості, націленості на вирішення конкретних суспільних завдань).

Прогностична (орієнтація політичної дії в певному напрямку, виправдання політичних дій тих, хто проводить свою волю, здійснює владу і сповідує цю ідеологію)

У другому питанні необхідно розглянути соціально-політичні течії сучасності – лібералізм і неолібералізм.

2. Лібералізм виникає у ХІХ ст. як критика феодальної регламентації економічного і соціально-політичного життя. Засновниками ліберальної теорії виступили Д. Локк, А. Сміт., Ш. Монтеск'є та ін. До основних ідей і принципів класичного лібералізму традиційно відносять: індивідуальну свободу людини; особисту відповідальність громадянина за свій добробут і соціальний стан; принципи політичного плюралізму; рівність усіх громадян перед законом; розподіл влади і вільні вибори представників усіх інститутів влади. Засобами суспільного прогресу лібералізм визначає право на власність, вільне підприємництво, конкуренцію. Роль держави при цьому зводиться лише до функцій нагляду, охорони суспільного порядку і захисту

країни від зовнішньої небезпеки. На початку ХХ сторіччя у багатьох капіталістичних державах, в основі політики яких знаходилося вчення класичного лібералізму, почалася загальна криза. , у зв'язку з якою доктрина класичного лібералізму була переглянута. Реакцією на відхід урядів західних країн, політичних інститутів та багатьох мислителів від основних постулатів лібералізму стає поява нової течії – неолібералізму. В основу неолібералізму були покладені ідеї Д. Кейнса, Ф. Хайєка та Дж. Гелбрейта. В центрі уваги постають проблеми збільшення ролі держави в економічному і соціальному житті суспільства. Найважливішою функцією держави, з точки зору неолібералів стає проблема соціального захисту громадян (доступне всім категоріям населення медичне обслуговування, безкоштовна освіта, розгалужена система соціальної допомоги; принцип соціальної справедливості у здійсненні основних прав людини).

У третьому питанні звернемо увагу на те, що сьогодні значний вплив в світі має консерватизм. Різні течії консерватизму об'єднує одна спільна функція - ідейно-політичне виправдання та стабілізація наявних форм економічного, соціального і політичного життя, традиційних духовних цінностей, навіть громадських структур, що історично зжили себе.

Консерватизм виникає після Великої французької революції, як реакція на її руйнівні наслідки. Засновниками консервативної ідеології вважаються Ж. Местр, Т. Гоббс, Л. Бокальд, Е. Берк. У розвитку консерватизму виділяють два етапи і, відповідно, дві течії – класичний консерватизм і неоконсерватизм. Класичний консерватизм виходить з того, що з причини обмеженості здібностей окремої людини основним чинником розвитку суспільства повинна бути держава. Основами економічного життя повинні стати розвиток бізнесу і приватного підприємництва. У соціальній сфері консерватори виступають за розвиток системи соціального самозабезпечення (тобто кожна людина повинна самостійно вирішувати свої соціальні проблеми).

Із середини 70-х рр. ХХ ст. під впливом соціально-економічних змін в світі, формується нова форма консерватизму, яка, залишаючи в основі ідеї укріплення законності, державної дисципліни і порядку, з багатьох питань виявилась помітно близькою до

лібералізму. Ця нова форма консерватизму отримала назву неоконсерватизм.

Неоконсерватизм відрізняє прагнення пристосувати традиційні цінності консервативного спрямування до реалій сучасного постіндустріального суспільства. Відстоюючи такі духовні цінності, як сім'я, релігія, мораль, соціальна стабільність, взаємна відповідальність громадян і держави, повагу прав людини, неоконсерватизм знаходить чимало своїх прихильників в світі.

Ще однією з найбільш розповсюджених в світі ідеологій є соціал-демократичний реформізм, розгляду якого саме й буде присвячене четверте питання теми.

Перед розглядом цього питання необхідно згадати, що в історії розвитку політичної думки виділяють декілька форм соціалізму. Серед них основними є : утопічний соціалізм, державний, християнський, дрібнобуржуазний, демократичний, марксистський. Всі ці форми мають відмінності, однак, серед загальних рис, виділяють принцип соціальної рівності, справедливості, колективізму, суспільної власності на засоби виробництва. Наприкінці ХІХ ст. оформилася ідеологія соціал-реформізму (Е. Бернштейн, К. Каутський, А. Бебель). Найважливіші ідеї сучасного соціал-реформізму викладені в концепції «демократичного соціалізму». Основними цінностями даної ідеології проголошуються солідарність, соціальна справедливість (як рівна свобода для всіх, забезпечення життєвими можливостями), соціальна забезпеченість, екологічна безпека, збереження миру.

Теми доповідей і рефератів:

1. Ідеологія як чинник соціального консенсусу.
2. Неоконсерватизм у різних політичних культурах.
3. Система цінностей ліберальної моделі суспільства.
4. Соціал-демократичний реформізм, як складова соціал-реформізму.

Тема 12. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА **(2 години)**

План

1. Зміст, структура і функції політичної культури.
2. Типологія політичної культури.
3. Політичні субкультури і контркультури.
4. особливості політичної культури в Україні.

Обговорюючи перше питання необхідно акцентувати увагу на тому, що проблема політичної культури є однією з центральних проблем в політології, оскільки політична культура багато в чому визначає стабільність або динамізм політичних систем.

У самому загальному вигляді під культурою розуміється сукупність досягнень суспільства в його матеріальному та духовному розвитку, що використовуються суспільством і слугують подальшому прогресу людства. Політична культура є невід'ємною частиною загальної культури людства, вона безпосередньо пов'язана з діяльністю націй, класів, груп і особистостей в політичній сфері.

Політична культура – це частина загальної культури суспільства, сукупність соціально-політичних настанов, настроїв і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, стосовно політичної влади. Це певний спосіб мислення, комплекс уявлень про те, що є прийнятним для більшості населення, а що буде відкинуто, незважаючи на зусилля ініціаторів політичних інновацій. Політична культура існує у вигляді поширених і загальноприйнятих більшістю населення основних політичних цінностей та ідеалів.

Умовно можна виділити три основні компоненти політичної культури:

культура політичної свідомості (політичні установки, політичні уявлення та переконання, політичні традиції, звичаї, норми);

культура політичної поведінки (культура політичної участі, культура політичної діяльності),

культура функціонування політичних інститутів (культура прийняття реалізації політичних рішень, культура електорального

прогресу, культура сприйняття і регулювання соціально-політичних конфліктів).

У предметному плані складовими частинами політичної культури виступають політичні установи, інститути, способи політичної діяльності, політичні ідеї, ідеали, теорії, вироблені людством і його соціальними групами, особистостями в ході історичного розвитку. Проте не всі вони мають однакову значимість. Ціннісний аспект політичної культури являє собою механізм відбору в політичній сфері з позицій ідеалів, вироблених людством на даному етапі суспільного розвитку.

В структурі політичної культури виділяють такі компоненти: *когнітивний* (пов'язаний з розумінням сучасного світу, тлумаченням його реальностей і тенденцій); *мотиваційний* (пов'язаний з особливими, емоційно забарвленими стимулами політичної поведінки); *нормативний*, (пов'язаний зі створенням певного культурного законодавства - еталонів поведінки, що втілюють уявлення про належне і престижне); *проективний* (пов'язаний з відповідями на виклики сьогодення і уявленнями про краще улаштування суспільства і всього людства); *етично-оцінювальний* (пов'язаний з характерними для даного суспільства цінностями та ідеалами).

Політична культура виконує важливі функції в політичному житті суспільства, впливає на формування і функціонування політичної організації суспільства, характер політичного режиму, виборчої системи, відносин між громадянами і владою. Основними функціями політичної культури є: *пізнавальна* (озброєння суб'єктів знаннями, необхідними для політичної діяльності, забезпечення історичної спадкоємності, накопичення і передачі досвіду від покоління до покоління); *регулююча* (забезпечує за допомогою ідеалів, правових і політичних норм певні взаємовідносини між соціальними групами, громадянами та державою); *прогностична* (дозволяє передбачати можливі варіанти розвитку подій); *інформаційна* (спрямована на задоволення потреб особистості в політичних відомостях, що висвітлюють події, явища, процеси в світі); *виховна* (сприяє інтелектуальному розвитку особистості, засвоєння нею політичних норм, цінностей, формуванню інтересу до політичного життя)

У другому питанні слід підкреслити, що в політичній літературі існують різні класифікації типів політичної культури. Однак, найбільш часто використовується класифікація, запропонована американськими політологами Г.Алмондом та С. Вербою. Вони виділили п'ять ідеальних типів політичної культури: *патріархальну* (з орієнтацією на місцеві цінності), *підданську* (з пасивним та відстороненим відношенням до політичної системи), *культуру участі* (з політичною активністю, залученістю, раціональністю), *культуру громадянськості* (з раціонально-активною поведінкою громадян).

В реальному житті відбувається поєднання всіх цих типів.

Починаючи розгляд третього питання теми, необхідно звернути увагу на те, що в сучасних суспільствах поряд з пануючою політичною культурою можуть існувати і політичні субкультури. Субкультура - це набір символів, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, що відрізняють те чи інше співтовариство або якусь соціальну групу. Кожне співтовариство створює свою субкультуру. Субкультура не заперечує загальнолюдській культурі, але в той же час вона має свої специфічні відмінності. Ці відмінності пов'язані з особливостями життєдіяльності тих чи інших спільнот.

Р. Алмонд підрозділяє субкультури на вертикальні - субкультури «мас» і «еліт» і горизонтальні - релігійні, регіональні, етнічні. Регіональні субкультури зумовлені такими відмінностями між окремими регіонами країни, як клімат, наявність певних ресурсів і т. п. Це, в свою чергу, породжує економічні відмінності, що впливають на спосіб життя людей, загальний рівень культури, а, отже, і на їх політико-культурний рівень.

Соціоекономічні субкультури обумовлені існуванням в суспільстві різних груп (соціальних верств, класів), які мають різний економічний статус, а, отже, і відмінності в способі життя, в інтересах, які грають особливо важливу політичну роль. *Етнолінгвістичні субкультури* пов'язані з мовними, етнічними особливостями відповідних соціальних груп. *Релігійні субкультури* виникають в тому випадку, коли релігія є основним

усепроникаючим елементом загальної культури певної групи людей.

Деякі особливості притаманні політичній *субкультурі жінок*. *Вікові субкультури* відображають різні системи політичних цінностей у представників різних поколінь. Значною специфікою відрізняється *молодіжна субкультура*.

У четвертому п'ятанні підкреслимо, що процеси формування і розвитку політичної культури в сучасній Україні пов'язані насамперед з особливостями державного розвитку, типу соціально-політичних, економічних відносин і політичного досвіду, тобто вони носять конкретно-історичний характер. Становлення української політичної культури прийнято розглядати як складову процесу національно-визвольної боротьби українського народу проти різноманітних форм економічного і політичного тиску з боку держав, до складу яких входили в різний час різні частини України. На сучасному етапі ці процеси пов'язані передусім з відновленням і розвитком демократичних традицій політичного життя в політичній культурі України і з подоланням залишків тоталітарної свідомості, яка з точки зору ряду дослідників була притаманна всім народам, що проживають на території колишнього Радянського Союзу. В рамках класифікації Алмонда і Верби такий тип культури представляється підданським. Сучасна демократична держава, якою прагне стати Україна, немислима без елементів політичної культури участі, тому першочерговим завданням, що стоїть на шляху змін в українському суспільстві є формування активної громадянської позиції. Процес становлення політичної культури - складова національного відродження України, це складний системний процес, який демонструє зв'язок між зростанням національної, історичної свідомості та політичної культури.

Агентами формування і розвитку політичної культури в демократичній державі крім самої держави повинні виступати ЗМІ, система освіти, громадські та політичні організації, церква. Саме ці інститути забезпечують трансформації в українській політичній культурі, які ускладнюються специфікою геополітичного положення України між Заходом і Сходом. В сучасній Україні відбувається процес переплаву елементів різних політичних роз'єднаних регіональних субкультур в єдину поліструктуру

одиницю - політичну культуру українського народу, яка повинна характеризуватися саме як громадянська політична культура, що здатна забезпечити стабільний розвиток українського соціуму на шляху утвердження демократії та створення правової соціальної держави з розвиненим громадянським суспільством. Питання державного розвитку в Україні сьогодні безпосередньо залежать від рівня політичної культури різних верств населення, суспільства в цілому.

Теми доповідей і рефератів:

1. Політична культура як складова політичної системи.
2. Політична культура як чинник модернізації суспільства.
3. Політичні субкультури.
4. Особливості політичної культури в Україні.

Тема 13. ОСОБА В ПОЛІТИЦІ

(2 години)

1. Політична соціалізація особи.
2. Політична участь як наслідок політичної соціалізації.

Вказівки до вивчення теми

Беручи активну участь у політичному житті, особа здатна, відповідно до своїх інтересів, впливати на поведінку і становище інших людей, сприяти певним змінам у політичних відносинах. У демократичному суспільстві політична активність є одним із аспектів самореалізації особистості. Перехід України від тоталітаризму до демократії призвів до значного зростання кількості людей, що беруть участь у політиці, прагнучи зробити свій внесок у процес розбудови правової демократичної держави в Україні.

Отже, соціалізація — процес входження людини в суспільство, під час якого людина навчається думати і поводитися соціально припустимим чином. В умовах спілкування особи з іншими людьми, соціальними групами, що відбувається у різноманітних сферах людської життєдіяльності, відбувається засвоєння й активне відтворення індивідом соціального досвіду.

Політична соціалізація — це процес засвоєння притаманних певному суспільству політичних цінностей, настанов, переконань, моделей поведінки, що відбувається упродовж становлення та еволюції індивіда як члена політичної спільноти, і спрямований на забезпечення його свідомої участі в політичному житті суспільства.

Хоча кожне суспільство намагається зробити процес залучення до політики "мало помітним" для самої особи, однак політична соціалізація є певною мірою керованим процесом. Ще Арістотель писав, що справжнім мірилом політичної системи є той тип громадянина, якого вона виховує. Отже, держава зацікавлена у формуванні певного типу громадянина, який найбільш адекватно відповідатиме запитам та вимогам політичної системи. Сучасні політологи доводять, що індивідуальні цінності людини завжди співвідносяться з моделлю "ідеального громадянина", яка наявна в масовій свідомості кожної конкретної держави. У різних типах суспільств це поняття набуває неоднакового змісту.

Геть інший тип "ідеального громадянина" домінує в країнах сучасної демократії. Це вільна, відповідальна і політично активна людина, яка серйозно ставиться до своїх громадянських обов'язків, уміло використовує власні права, дотримується законів, регулярно бере участь у голосуванні. На відміну від стародавніх греків, які пов'язували громадянство передусім з відповідальною участю у суспільних справах (кожний, за винятком жінок і рабів, міг брати участь в обговоренні й ухваленні законів), у сучасних демократіях модель "ідеального громадянина" менше акцентує на активній участі, а, радше, — на готовності індивіда брати участь у політиці, на знанні політики, вмінні використовувати ці знання.

У другому питанні необхідно проаналізувати готовність людини до участі в політичному житті суспільства, що полягає в певному рівні її політичної мобілізованості. Ця готовність охоплює такі елементи:

— знання, достатні для свідомого залучення до політичного процесу, які передбачають уявлення про принципи функціонування політичної системи та наслідки участі індивіда у політиці;

— визнання фундаментальних цінностей суспільства на рівні пізнавального, емоційного та вольового аспектів;

— політичні навички, які сприяють переходу до політичної діяльності.

Політична поведінка — та чи інша форма практичної взаємодії соціального суб'єкта з політичним середовищем, через які він виражає ставлення до політичної або всієї суспільної системи й інших соціальних об'єктів. Може бути активною або пасивною, виявляється у політичній зацікавленості та участі, або, навпаки, в політичній байдужості та неучасті. Політична поведінка — це будь-яка форма реакції людини на імпульси, що надходять від політичної системи, яка може виявляється у двох видах: відкритий — участь у політичному житті (політична діяльність) і закритий — політична неучасть (бездіяльність).

Інколи політиком стає людина, яка не зуміла реалізувати себе у сім'ї, професійній кар'єрі. У такому разі політична участь стає засобом компенсації особистих, професійних або творчих невдач.

Політична участь — це форма активної поведінки громадян у сфері політики, дії пересічних громадян, які намагаються впливати на прийняття владою політичних рішень або на вибір політичних лідерів.

Мотиви відмови громадянина від політичної участі можуть бути спричинені різними чинниками, структурними компонентами яких є:

1) вилучення з політичних відносин, спричинене низьким рівнем розвитку цієї особи;

2) неучасть у політиці як результат заорганізованості політичної системи, низької ефективності механізмів зворотнього зв'язку між системою і громадянським суспільством, розчарування у діяльності політичних інститутів, байдужості до їх функціонування;

3) політична апатія як форма несприйняття політичної системи, яка виникає внаслідок чужоземного завоювання (окупації),

перемоги контрреволюції, кривавого придушення масових соціальних і політичних рухів;

4) політичний бойкот як вираження активного несприйняття конкретної політичної системи та її інститутів;

5) політичний нейтралітет як вираження вдоволення справами в умовах стабільного розвитку системи.

Отже, політична участь і політична неучасть — це дві різні форми політичної поведінки індивіда (відповідно відкрита і закрита), два способи практичної взаємодії соціального суб'єкта з політичним середовищем, через які особа висловлює своє ставлення до політичної й суспільної системи та інших соціальних суб'єктів.

В умовах стабільності суспільно-політичної системи рівновагою між політичною участю та неучастю (політичною бездіяльністю), між суспільним консенсусом і конфліктом є чинники, які забезпечують стійкість, стабільність та демократизм системи. З іншого боку, періоди криз та кардинальних суспільних змін впливають на значне підвищення політичної активності громадян.

Теми доповідей та рефератів

1. Сутність політичної соціалізації у сучасній Україні.
2. Особливості формування політичної культури.
3. Основні етапи політичної соціалізації.
4. Співвідношення необхідності і свободи особи.

ТЕМА 14. ПОЛІТИЧНІ ЕЛІТИ

(2 години)

1. Еліта як суб'єкт політики.
2. Засновники теорії еліт.
3. Основні підходи щодо обґрунтування й функціонування еліт.
4. Функції політичної еліти.

Вказівки до вивчення теми

Починаючи з XII ст., термін "еліта" використовували для позначення товарів вищої якості, а згодом його було перенесено на сферу соціального життя для вирізнення груп "кращих" людей — вищої знаті, духовенства, військових. Тобто, еліта — це вищі соціальні групи в системі соціальної ієрархії, які здійснюють керівництво у певних галузях суспільного життя. Еліти можуть виділятися як у суспільстві загалом, так і в окремих його сферах. Тому виокремлюють національну еліту, яка охоплює господарську, військову, духовну, інтелектуальну, політичну та інші еліти.

Отже, політична еліта — це носії політико-управлінських якостей. Це поняття застосовують до людей, які засвоїли певні позитивні якості, цінності й пріоритети (влада, багатство, компетентність, культура, сила волі тощо), посідають провідні, найбільш впливові позиції у суспільстві. Політична еліта здебільшого визначається як меншість суспільства, достатньо самостійна, відносно привілейована група (або сукупність груп), яка має відповідні психологічні, соціальні та політичні якості й бере безпосередню участь у формуванні та здійсненні політичних рішень, пов'язаних із використанням державної влади чи впливом на неї, користується перевагами свого соціального становища.

Засновниками сучасної теорії еліт вважають італійських мислителів В. Парето і Г. Моску, про це йде мова у другому питанні. В. Парето вважав, що кругообіг еліт є універсальним законом людської цивілізації, з допомогою якого забезпечується стабільність соціальної системи. На його думку, в процесі циркуляції політичної еліти відбувається постійна і послідовна зміна двох типів еліт — "левів" і "лисиць". "Леви", яким властива агресивність, консерватизм, авторитарність, схильність до насильства, з часом перестають відповідати потребам суспільства і змінюються на "лисиць", які є майстринями маневрів, комбінацій, обману і спекуляцій, використовують компроміси й угоди.

Г. Моска теж вважав поділ людства на панівну меншість і політично залежну більшість універсальною умовою існування цивілізацій. Із зміною історичних обставин змінюється й політична еліта, але вона завжди існує. До її складу входять люди зі здібностями, що відповідають потребам політичного управління в цю епоху.

В. Парето: "Еліта — люди, що досягли найбільших висот у сфері своєї діяльності. Усе суспільство поділяється на тих, хто керує, та на тих, ким керують. Зміна еліт відбувається їх циркуляцією. Класифікував еліти на "лисів" та "левів".

Г. Моска: "Суспільством завжди керуватимуть еліти — еліта регулює політичне й економічне життя, володіє ресурсами та атрибутами влади, які високо цінуються в суспільстві".

Третє питання дає можливість розглянути основні підходи, а саме: - біологічний підхід (О. Амман) обґрунтовує необхідність поділу суспільства на еліту й масу відмінностями генетичного характеру: приналежні до еліти люди мають цінні й вищі біологічні потенціали, а відтак і фізичні й розумові. На цей підхід спирався, зокрема, фашизм.

- психологічний підхід (З. Фрейд, Е. Фромм) стверджує, що й еліта, й маса відрізняються певними, лише їм притаманними, психологічними якостями. Оскільки більшість людей має антикультурні й антисуспільні нахили, неможливо оминати примус, який повинна здійснювати меншість. Панування меншості є необхідним, тому що масам властиві недалекоглядність і заохочення один одного до розпусних дій, а відтак вони відчувають бажання підкорятись означеній меншості.

- функціонально-технократичний підхід (Дж. Бернхем, А. Фірмат) пояснює наявність еліти як функції соціальних відносин, що полягає у забезпеченні потреб суспільства в управлінні. У межах цього напрямку вказано, що через відчуження управління від власності нова еліта формується із представників усіх верств населення, а розвиток НТР спричиняє утворення інтелектуальної еліти. Оскільки влада в цих умовах визначається лише як доступ до знань та інформації, то це, на думку представників функціонально-технократичного напрямку, свідчить про перехід влади від еліти власників до еліти професіоналів, фахівців виробництва.

- ціннісний підхід керується положенням про наявність природного виокремлення найбільш цінних людських ресурсів, здатних найкраще здійснювати керівництво. Елітарність є виявом закономірного наслідку

рівності можливостей і не суперечить сучасній представницькій демократії; концепції плюралізму стверджують, що наявність багатьох еліт водночас обмежує їх вплив тією чи іншою сферами діяльності та зазнає постійного впливу мас; наявність демократичної концепції між елітами; відносність відмінностей між елітою та масою через відкритість еліти.

- плюралістичний (функціональний) підхід ґрунтується на запереченні еліти як єдиної привілейованої, відносно згуртованої групи. На думку прихильників цього напрямку, є багато еліт, і жодна з них не спроможна переважати у всіх сферах життя. Кожна з елітних груп — професійних, регіональних, релігійних, демократичних, — виділяє власну еліту, яка відображає її інтереси, захищає цінності й водночас активно впливає на її розвиток. З допомогою різних демократичних механізмів (виборів, референдумів, опитувань, преси, формування груп тиску) можна утримувати еліти під контролем мас. Відмінності між елітою і масою відносні, умовні й розмиті. Основний суб'єкт політичного життя — не еліта, а групи інтересів. Доступ до лідерства відкриває не лише багатство й високий соціальний статус, а насамперед особисті здібності, знання, активність.

Щодо четвертого питання, то політична еліта у будь-якому суспільстві виконує низку функцій:

- консолідація суспільства, забезпечення його стабільного розвитку;
- репрезентація суспільних груп у політичному житті суспільства;
- регулятивно-контролююча функція;
- артикуляція інтересів великих соціальних груп;
- формування інституційно-організаційної волі суспільних груп;
- кадрова функція (розташування, зміщення посад, виховання і вишкіл резервного фонду еліти).

Різні суб'єкти політики на політику впливають неоднаково. Деякі громадяни і соціальні групи не беруть безпосередньої участі в

політичному житті, а цим займається особливий прошарок людей — політична еліта.

Теми доповідей та рефератів

1. Політична еліта та демократія.
2. Механізми формування політичної еліти.
3. Роль еліт в перехідні історичні періоди.
4. Політична еліта України.

ТЕМА 15. ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО

(2 години)

1. Сутність політичного лідерства.
2. Ознаки політичного лідерства.
3. Концепції політичного лідерства.
4. Функції лідера.

Вказівки до вивчення теми

Політичне лідерство — один із різновидів лідерства.

Політичний лідер є символом певної спільноти, це особа, здатна реалізувати інтереси спільноти за допомогою влади, що дається йому цією спільнотою, політичних інтересів, організувати та спрямовувати їхню активність, згуртувати довкола себе групу прихильників та повести їх за собою.

Термін "лідер" походить від англ. leader — ведучий, керівник, провідник, глава тощо. У сучасній політичній науці є різноманітні визначення поняття "політичне лідерство", зокрема:

— це влада, яку здійснюють один чи кілька індивідів з метою пробудження членів суспільства, нації до дій;

— це стосунки між людьми у процесі спільної діяльності, за якої одна сторона забезпечує перевагу своєї волі над іншими;

— це постійний легітимний вплив владних осіб на суспільство, організацію чи групу.

Пристаючи до розгляду другого питання, прийнято виділяти такі ознаки політичного лідерства:

- лідерство передбачає постійний вплив на навколишніх;
- політичний вплив має бути всезагальним і стосуватися всіх членів керованої спільноти;
- лідерство закріплюють певні норми, правила, привілеї, повноваження.

Політичне лідерство має формальний і неформальний аспекти. Формальний аспект лідерства пов'язаний із керівним місцем людини у суспільній ієрархії, з високою посадою, статусом, владою. Неформальний аспект лідерства полягає в особистих вроджених якостях людини, її здатності виконувати роль лідера.

Третє питання розглядає низку концепцій, які обґрунтовують природу політичного лідерства:

1. Теорія рис — пояснює феномен політичного лідерства наявністю видатних рис у людини, а саме: розуму, компетентності, організаційних здібностей тощо (Е. Богардус).

2. Ситуативна теорія — трактує лідера як продукт ситуації. Причина лідерства полягає не в індивідуальних та притаманних йому рисах, а в ролі, яку лідер має виконувати за конкретної ситуації (Ф. Фідлер).

3. Концепція послідовників — розкриває лідерство через взаємовідносини між лідером та його послідовниками, через вплив останніх на політичного лідера.

4. Психологічна концепція — в основі лідерства — прагнення людини перебороти певні комплекси і табу, досягти більшого, ніж вона має або може. Ця риса є в творчості, мистецтві та політиці.

У політологічному аспекті політичне лідерство — це суспільно-політичний процес, за якого одна, а іноді кілька осіб беруть на себе і виконують роль глави, керівника, провідника певної соціальної групи, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства загалом.

Лідери всіх типів, виходячи із об'єктивних завдань, які перед ними ставить суспільство, мають виконувати функції, про які йде мова у четвертому питанні:

- виявлення та формування політичних інтересів своїх прихильників, їх репрезентація. Варто зауважити, що видатні

політичні лідери здатні не лише виявити дійсні інтереси груп, які вони репрезентують, позбавити їх ілюзій, уявних інтересів, а й суттєво змінювати систему політичних інтересів своїх прихильників, подаючи їм нові ідеї, знаходячи нетрадиційні шляхи їх реалізації. Проте захоплення харизматичних лідерів власними ідеями, їх прагнення впливати на формування системи інтересів первинних суб'єктів політики може мати й трагічні наслідки для суспільства;

— організація та мобілізація своїх прихильників на політичну боротьбу. Політичний лідер має ставити реалістичні цілі, володіти наукою та мистецтвом прийняття стратегічних і тактичних рішень. Для лідерів загальнонаціонального масштабу важливою є здатність до узгодження інтересів супротивних груп, пошуків компромісу та шляхів утвердження загальнонаціональної згоди, тобто інтеграції всього суспільства, його орієнтації на досягнення спільних цілей;

— соціального арбітражу та патронажу, яка виявляється у захисті мас від посягання на їхні природні права, підтриманні порядку та законності, недопущенні неконвенційних форм політичної активності;

— забезпечення зв'язку між владою та масами, і, натомість, упередження відчуження громадян від владних структур, орієнтації громадян на активні форми політичної поведінки, що забезпечує розумну відкритість у прийнятті політичних рішень, дотримання суверенітету особистості, чим сприяє легітимації та стабілізації політичної системи суспільства загалом.

Соціальна значущість політичного лідера безпосередньо залежить від рівня політичної культури та активності громадян.

Високий ступінь розвитку в суспільстві політичної культури, яка базується на демократичних традиціях, дозволяє його громадянам не лише обирати тих політичних лідерів, які здатні ефективно управляти ними, а й сприяти розвитку їх власних громадянських рис, реалізації всієї системи їх інтересів, самореалізації особистості у сфері політики.

Сьогодні суспільство, обираючи свого лідера, ставить до нього необхідні, а іноді досить високі вимоги, які впливають із конкретної політичної ситуації.

Можливості сучасного українського суспільства щодо розв'язання складних проблем багато в чому залежать від наявності загальновизнаного лідера, який би не тільки запропонував стратегію виходу з кризи, а й зумів консолідувати суспільство на її виконання.

Теми доповідей та рефератів

1. Проблема лідерства в сучасній Україні.
2. Особливості харизматичного лідерства.
3. Основні концепції лідерства.
4. Лідерство та політичний менеджмент.

**ТЕМА 16. ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В
СУЧАСНОМУ СВІТІ**
(2 години)

1. Сутність поняття нація та національність.
2. Тенденції зміни етносу.
3. Національне питання.
4. Національна політика.

Вказівки до вивчення теми

Щодо першого питання, то сучасне людство налічує приблизно дві тисячі різних народів (тільки в Україні їх понад 100), а незалежних держав у світі близько 200. Отже, більшість народів світу проживає в багатонаціональних державах. Цей факт треба завжди пам'ятати. Усі ми живемо й завжди житимемо спільно з людьми різних національностей.

Ця обставина вимагає від кожного з нас особливої делікатності, терпимості та відповідальності. Завжди слід пам'ятати, що в народів більше спільних рис, ніж відмінностей.

І ця спільність нині, коли цілісність та взаємозв'язаність світу стали такими відчутними для нас, буде зростати. Проте зближення народів не нищить їхніх національних особливостей. Навпаки, саме

своєрідність культури різних народів є живим джерелом духовного багатства всього людства.

Кожний із нас відносить себе до певної національності. Національність — це належність людини до певної етнічної (від гр. «етнос» — народ) спільності. У курсах історії та філософії вже розглядалися такі етнічні спільності, як рід, плем'я, народність, нація. Їх розвиток пов'язаний зі зростанням продуктивних сил, господарських зв'язків. З розвитком капіталізму посилюються економічні та культурні зв'язки, створюється єдиний національний ринок, ліквідовується господарська роздробленість даної народності, а різні її частини з'єднуються в одне національне ціле — націю.

Нація — це найбільш розвинута етнічна спільність. Вона складається протягом тривалого історичного періоду в результаті з'єднання, «змішування» представників різних племен та народностей. У людей однієї нації, як правило, спільні економічні зв'язки, територія, мова, культура.

У процесі зміни етносу виявляється дія двох взаємозв'язаних тенденцій, на це слід звернути увагу у другому питанні. Одна з них — це етнічна диференціація, тобто відособлення людей певної етнічної групи, її прагнення до саморозвитку, до національної самостійності, до розквіту власної економіки, політики, культури. Цю тенденцію ще називають національною.

Друга — інтеграція, об'єднання націй (її ще називають інтернаціональною). Ця тенденція веде до розширення зв'язків між різними етносами, руйнування кордонів, сприйняття всього найліпшого, що створено іншими народами, до поглиблення економічних відносин, розвитку спілкування у сфері культури і т. д. Обидві тенденції взаємозв'язані. Вони пояснюються об'єктивними економічними та соціально-культурними потребами.

Дія обох цих тенденцій у розвитку етносу наочно простежуються протягом усієї історії людства. Обидві вони сприяють прогресу цивілізації, бо одна веде до внутрішнього самовдосконалення, розквіту етносу, а друга — сприяє взаємозбагаченню народів, обміну національними цінностями, зміцненню взаєморозуміння, довіри, дружби й миру. У кінцевому

підсумку обидві тенденції сприяють розвитку людської особистості.

Про національне питання йде мова у третьому питанні, яке завжди має конкретно-історичний зміст, що полягає в сукупності національних проблем на даному етапі розвитку тієї чи іншої країни. Причому з вирішенням одних проблем виникають інші, часто навіть складніші, що зумовлюється постійним розвитком самих націй. А тому не може бути повного й остаточного розв'язання національного питання в усіх його аспектах та соціальних вимірах, немає і не може бути рецептів, однакових для всіх етапів суспільного розвитку, для всіх країн.

Отже, національне питання — це сукупність політичних, економічних, правових, ідеологічних та інших проблем, що виявляються в процесі внутрішньодержавного й міждержавного спілкування націй, народностей. Поняття «національне питання» і «національні відносини» багато в чому збігаються, але вони не ідентичні: друге значно ширше за перше. Національні відносини, крім явищ, що мають негативний характер, включають і такі явища, процеси, які характеризуються поняттями «дружба», «співробітництво», «взаємодопомога», «зближення» та ін. Отже, можна сказати, що національне питання — це національні відносини особливого типу.

Важливим питанням національних та міжнаціональних відносин є проблема державно-правових форм об'єднання народів. Таких форм три: це — унітаризм, федерація та конфедерація.

Унітаризм — це державний устрій, що характеризується централізованим керівництвом адміністративно-державними одиницями і браком відособлених (самостійних) державних об'єднань.

Федерація — це об'єднання двох або кількох держав в одну нову державу на підставі єдиної конституції. Федерація є союзною державою, або, що те саме, однією спільною державою, тобто державно-правовим об'єднанням.

Конфедерація — міждержавний союз, в якому його члени абсолютно автономні, мають незалежну систему державних органів та незалежне законодавство, право санкціонування і нуліфікації, тобто скасування актів союзних органів, самостійне громадянство,

валюту, національну армію. Конфедерація від федерації відрізняється передовсім правовими формами створення цих державних об'єднань: у конфедерації — договір, у федерації — конституція.

Четверте питання – це національна політика — це цілеспрямована діяльність з регулювання відносин між етносами, націями і етнонаціональними групами (народами), що виявляється у свідомому впливі державних і суспільних організацій на розвиток міжнаціональних та міжетнічних відносин з метою їх нормалізації, стабілізації і гармонізації. Національні відносини разом з націями, народностями та іншими етнічними спільностями є об'єктами національної політики. А її суб'єктами стають держава, органи державної влади, політичні партії, громадські організації тощо.

Політична практика засвідчує, що ефективною є така національна політика, яка відповідає демократичним принципам розв'язання національних проблем.

Для цього треба не тільки впровадити в життя принцип рівноправності націй, а ще й доповнити проголошення юридично-правової рівності націй їхньою фактичною рівністю в економічній, соціальній та культурно-духовній сферах життя.

Реалізація різноманітних заходів для розвитку націй та народностей, що живуть нині в Україні, має супроводжуватися також подоланням тих негативних наслідків, які принесла «національна політика», здійснювана сталінською тоталітарною системою.

Теми доповідей та рефератів

1. Національне питання і шляхи вирішення.
2. Сутність національної політики.
3. Актуальні проблеми етнонаціональних відносин на міжнародному рівні.

ТЕМА 17. ПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ І КРИЗИ

(2 години)

1. Сутність політичних конфліктів.

2. Позитивні і негативні функції конфліктів.
3. Класифікація політичних конфліктів.
4. Політична криза.

Вказівки до вивчення теми

Конфлікти супроводжують всю історію людства. Це сутність першого питання. Де є люди, там є і конфлікти. Вивчення конфліктів є одним з головних завдань політології, а управління ними належить до найважливіших умов забезпечення соціально-політичної стабільності як в середині країни, так і на міжнародній арені.

Поняття політичного конфлікту визначає боротьбу за вплив у системі політичних відносин, за доступ до прийняття загальнозначущих рішень, за монополію своїх інтересів, тобто за все те, що становить зміст влади і політичного панування.

Політичний конфлікт - це зіткнення, протиборство політичних суб'єктів (націй, держав, класів, політичних партій), цінностей, поглядів, що зумовлені становищем і роллю влади. Тобто це різновид взаємодії двох і більше сторін, які сперечаються між собою щодо владних повноважень.

Серед позитивних і негативних функцій конфліктів, які перераховані у другому питанні, політологи виділяють такі:

- сигнальна функція характеризує конфлікт як показник певного стану суспільства; виникнення конфліктної ситуації сигналізує про розлад у соціальних зв'язках і стосунках; це симптом неблагополуччя, який спонукає до певних перетворень у суспільстві;
- інформаційна функція межує з сигнальною, хоча і не тотожна їй; появи конфліктної ситуації в її конкретиці містять певну інформацію про причини, що її породжують, а з'ясування цих причин є передумовою та вихідною базою для розв'язання конфліктів;
- диференційна (від лат. *differentis* - поділ, розчленування) функція визначає процес розчленування, що виникає під впливом конфлікту, який часто проходить через зміни і руйнування попередніх соціальних структур;

- динамічна (від грец. dynamikos - силовий, зміна якого-небудь явища під впливом діючих факторів) функція полягає в прискоренні темпу соціальних змін (ця функція свого часу була відмічена засновниками марксизму, які вважали класову боротьбу силою історичного прогресу);

- інтегруюча (від лат. integration - об'єднання в ціле яких-небудь частин) і дезінтегруюча (від лат. desintegratio - розпад цілого на свої складові частини) функції пов'язані з тим, що політичний конфлікт не тільки створює умови для об'єднання окремих індивідів, груп, партій на основі можливої ідентифікації своєї позиції із загального, але і створює протилежну тенденцію зі свого середовища тих, хто займає особливу позицію.

Політичні конфлікти класифікуються за такими критеріями – це третє питання:

- за причинами, що породили їх (всі вони знаходяться в соціальних підсистемах, з якими пов'язана політична система глобального суспільства);

- за соціальним складом конфлікуючих сторін (міжособові, між-групові, внутрішньогрупові, міжкласові, міжнаціональні);

- за динамікою розвитку (гострі, такі, що загострюються, згасаючі, хронічні);

- за часовими характеристиками (довготривалі і короткострокові);

- за технологіями дій сторін (із застосуванням і без застосування насилля);

- за причиною мотивації (дійсні, випадкові, приховані, помилкові);

- за соціальними цілями та їх наслідками - такі, що трансформують соціальну систему, і такі, що її реформують.

Що стосується четвертого питання, слід зазначити, що політична криза - це переломний стан політичної системи суспільства, який виражається у поглибленні і загостренні конфліктів, у різкому посиленні політичного напруження і нестабільності.

Внутрішньополітичні кризи можливо вибудувати за ступенем їх безпеки для суспільної стабільності: урядова криза, парламентська і конституційна криза.

Урядова криза часто виникає в тих країнах, де кабінет міністрів формується за участі парламенту на коаліційній основі. Це створює вірогідність виникнення непорозумінь з наступною відставкою окремих членів уряду.

Парламентська криза проявляється у формі політичної боротьби різних фракцій, які орієнтуються на прямо протилежні підходи у прийнятті законів і в оцінці діяльності уряду. Це робить неможливим прийняття якихось рішень, що призводить до паралічу законодавчої діяльності парламенту.

Конституційна криза виникає не випадково їй передують конституційні конфлікти. Це можуть бути і конфлікти, породжені внутрішніми суперечностями самої конституції, її недосконалістю, неточністю формулювань та ін. У таких випадках удосконаленню конституції слугує тлумачення її статей Конституційним Судом або внесення в неї поправок парламентом. Особливою формою політичних криз є революція, контрреволюція, повстання, путч, заколот, війна тощо.

Основними інструментами вирішення конфліктів є:

- переговори (вони дають змогу дійти згоди, відкривають шлях до співробітництва сторін, що конфліктують);
- використання сили (примусові санкції, закону, в тому числі норм міжнародного права);
- мирне протиборство сторін на основі зближення їхніх позицій та інтересів через посередника (роль посередника можуть виконувати слідчі або погоджувальні комісії);
- арбітраж (сторони, що конфліктують, добровільно передають свої суперечності для розгляду третій стороні, рішення якої обов'язкове для обох сторін);
- референдум і вибори (в ролі арбітра як у першому, так і в другому випадках є самі громадяни).

Важливим арбітром у політичних конфліктах є Конституційний Суд. У більшості країн він вирішує конфлікти, які виникають:

- а) між законодавчими і виконавчими органами;
- б) між центральними органами і її суб'єктами;
- в) між державними органами і політичними партіями, громадськими організаціями та об'єднаннями.

Правові питання регулювання політичного конфлікту можуть бути предметом розгляду і пленарних засідань законодавчого органу країни.

Теми доповідей та рефератів

1. Сутність та роль теорій конфліктів.
2. Групові політичні конфлікти.
3. Роль політичної кризи у сучасному суспільстві.
4. Особливості політичних конфліктів в Україні.

ТЕМА 18. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС І МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА (2 години)

1. Сутність і структура політичного процесу.
2. Стадії політичного процесу.
3. Політична діяльність і політична поведінка.
4. Принципи міжнародної політики.

Вказівки до вивчення теми

У першому питанні розглядається політичний процес, тобто сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки чому забезпечується функціонування та розвиток політичної системи.

Характер і конкретний зміст політичного процесу визначається особливостями політичної системи і існуючого режиму. Демократичній системі відповідає тип політичного процесу, відмінний широтою участі громадян в управлінні державою,

забезпеченні прав і свобод особи. Тоталітарна система припускає інший тип політичного процесу, що виключає реальне політичний участь і свободу соціального і політичного вибору.

Політичний процес складається як з цілеспрямованих свідомих зусиль суб'єктів політичної діяльності (індивідів, соціальних груп, політичних партій, державних органів і ін.), так і в результаті взаємодій, які виникають спонтанно, незалежно від волі і свідомості учасників процесу. Така сукупність цілеспрямованих і спонтанних дій суб'єктів і учасників політичного процесу виключає яку-небудь чітку заданість або приреченість політичного процесу в розвитку подій і явищ. В результаті може вийти по відомій приказці: «Хотіли як краще, вийшло як завжди».

В ході реалізації своїх ролевих функцій і позицій суб'єкти і учасники політичного процесу демонструють свою функціональну значущість, здатність відтворювати, розвивати, змінювати або руйнувати елементи політичної системи. Таким чином, політичний процес розкриває як поверхневі, так і глибинні зміни, що відбуваються в політичній системі, характеризує її перехід від одного стану до іншого.

З погляду структури політичний процес складається з ряду стадій, що послідовно сколюються (але завжди що залишаються внутрішньо пов'язаними один з одним) і циклічно повторюються.

Розрізняють наступні стадії політичного процесу:

- конституювання, утворення політичної системи;
- відтворення компонентів і ознак даної системи;
- ухвалення і виконання політико-управлінських рішень;
- контроль функціонування і напрями розвитку політичної системи.

Третє питання свідчить про те, що людина є первинним суб'єктом політики. Проблема особи як суб'єкта політичної діяльності не зводиться тільки до умов, в яких здійснюються її політичні функції. Багато що залежить від політичної активності людини, від ступеня реалізації ним своєї ролі суб'єкта політики. В цьому відношенні зазвичай виділяють два аспекти - участь пересічних громадян в суспільно-політичному житті і політичну

діяльність осіб, для яких політика стає практично професійним заняттям.

Проблема особи як суб'єкта політичної діяльності не зводиться тільки до умов, в яких здійснюються її політичні функції. Багато що залежить від політичної активності людини, від ступеня реалізації ним своєї ролі суб'єкта політики. В цьому відношенні зазвичай виділяють два аспекти - участь пересічних громадян в суспільно-політичному житті і політичну діяльність осіб, для яких політика стає практично професійним заняттям.

Політична діяльність - це свідомо, цілеспрямована діяльність людей або великих суспільних груп щодо реалізації своїх політичних інтересів, цілей, участь в управлінні державними, суспільними справами.

Для позначення дій пересічних громадян у сфері політики застосовується поняття «політична поведінка».

Політична поведінка - це сукупність реакцій соціальних суб'єктів (соціальних спільнот, груп.) на діяльність політичної системи.

Політичну поведінку можна підрозділити на політичну участь і політичне відчуження.

Політична участь - цей вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів і процес вироблення політичних рішень.

Міжнародна політика – це політика одних країн у їх взаємовідношенні з іншими. В її структурі розрізняють: міждержавні відносини (або зовнішню політику держави) і діяльність недержавних суб'єктів.

Міжнародна політика – це не тільки мистецтво дипломатії і воєнно-політичного маневрування, здійснюваного офіційними особами, вузьким колом обраних. У ній є місце для участі рядових громадян і значення цієї участі невпинно зростає.

Щодо основних принципів міжнародної політики, їх існує декілька. Зовнішня політика – загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими

державами та інституціями у відповідності з потребами, принципами і цілями її внутрішньої політики. Дипломатія – офіційна діяльність державних органів, здійснення функції представництва держави, спрямовану на реалізацію її зовнішньої політики. Міжнародне право – загальнодемократична, загальноцивілізаційна система правових норм, що регулюють відносини між державами, націями, міжнародними організаціями з проблем функціонування та розвитку людської цивілізації.

Принципи міжнародної політики, міжнародного права мають вищу порівняно з іншими нормами міжнародного права, обов'язками з міждержавних договорів юридичну силу; це основні норми міжнародного права, відображення головного змісту міжнародних відносин.

До основних принципів міжнародної політики – це четверте питання, можна віднести:

- мирне співіснування;
- незастосування сили або загрози силою в міжнародних відносинах;
- принцип суверенної рівності держав;
- рівноправність народів та їх право самостійно визначати свою долю;
- непорушності державних кордонів;
- принцип мирного врегулювання спорів;
- невтручання у внутрішні справи держав;
- принцип „статус кво”;
- всезагальна повага прав людини і основних свобод та ін.

Соціально-економічна криза і політична нестабільність в Україні, загострення різноманітних внутрішніх проблем призводять до того, що події міжнародного життя у свідомості багатьох наших співвітчизників, відходять на другий план, набувають вторинного значення.

В той же час ознакою демократизації у суспільстві слугує спроможність громадян мати власну думку з приводу світових подій, можливість висловлювати її, уміння добиватися того, щоб владні кола враховували її, здійснюючи міжнародну політику. Прагнення людей брати участь у міжнародному житті, впливати

на його розвиток є характерною рисою, тенденцією сучасного розвитку політичних процесів у світі.

Теми доповідей та рефератів

1. Основні види політичних процесів.
2. Зовнішня політика та її роль в житті суспільства.
3. Людство та глобальні проблеми сучасності.
4. Цілі зовнішньої політики держави.

ЛІТЕРАТУРА

- Аренд Х. Джерела тоталітаризму. — К.: Дух і літера, 2002. — 539 с.
- Ацюковский В.А., Ермилов Б.Л. Краткий политологический толковый словарь. М.: Высшее образование. - 37 с.
- Бабик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.-метод. посіб. — К.: МАУП, 2001. — 216 с.
- Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию / Пер. с нем. А. Григорьева, В. Седельника; Общ. ред. и послесл. А. Филиппова. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
- Василик М.А. Политология. Учебник Гриф МО РФ М: Гардарики, 2009. - 588 с.
- Гаджиев К.С. Политология: Учебник для высших учебных заведений [Электронный ресурс] <http://www.bibliotekar.ru/politologia-2/index.htm>
- Гелей С., Рутар С. Основи політології: Лекції для студентів негуманітарних ВУЗів. — Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 232 с.
- Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — 176 с.
- Демин Г.И. Политология. Альбом схем. [Электронный ресурс] Формат: pdf / zip Размер: 6,2 Мб Режим доступа: <http://sferaznaniy.ru/politologiya/>
- Мухаев Р.Т. Политология. [Электронный ресурс] Формат:doc Размер:3,97Мб <http://mirknig.com/2011/02/25/politologiya-muhaev-rt.html>
- Нартов Н. Геополитика: Учебник для вузов [Электронный ресурс] http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/nart/
- Олуйко В. М. Парламентське право України: проблеми теорії та практики. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 216 с.

Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. — Л.: Кальварія, 1996. — 238 с.

Піча В., Хома Я. Політологія. — Л.: "Магнолія плюси, 2005. — 304 с.

Политология (Учебник для ВУЗов): В.А.Ачкасова и В.А.Гуторова [Электронный ресурс] <http://all-politologija.ru/knigi/politologiya-uchebnik-dlya-vuzov-achkasova-gutorova>

Политология. Учебник для вузов. \ под редакцией проф. С.В. Решетникова Издательство: ТЕТРАСИСТЕМС 2000 [Электронный ресурс] <http://bsuir-helper.ru/predmet/politologiya-uchebnik-dlya-vuzov-pod-redaktsiei-prof-sv-reshetnikova-tet>

Политология: Курс лекций / Глотов С.А., Скворцов И.П., Новиков В.В. и др. — М.: Институт национальной стратегии реформ; 2009. — 576 с.

Политология: наука о политике. / Под ред. В. Андрущенко. — К.-Х.: Одиссей, 1999. — 402 с.

Політологічний енциклопедичний словник. — К.: Генеза, 1997. — 400 с.

Політологія / За ред. А. Колодій. — К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. — 664 с.

Політологія / За ред. О. Бабкіної. — К.: Академія, 1998. — 368 с.

Політологія: Академічний курс: Підр. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов (керівн. автор, кол.), Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2006. — 520 с.

Політологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. - К.: Видавничий центр "Академія", 2002. - 528 с.

Підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів. / М. І. Панов (керівник авторського колективу), Л.М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. 2-ге видання, перероблене і доповнене К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 520 с.

Політологія: підручник / Ю.М.Розенфельд, Л.М.Герасіна, Н.П.Осіпова, М.І.Панов, О.М.Сахань, О.В.Ставицька - Харків, Право, 2001. - с.

Потульницький В. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). — К.: Либідь, 1992. — 232 с.

Потульницький В. Теорія української політології: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1993. — 192 с.

Практикум по политологии: Учебное пособие для вузов / Под ред. М.А. Василика. - М: Гардарики, 1999. - 384 с.

Рудич Ф.М. Політологія: Підруч. — К.: Либідь, 2005. — 478 с.

Рябов С. Г. Політичні вибори: Навч. посіб. — К.: Тандем, 1998. — 96 с.

Словник-довідник політологічних термінів / За ред. М. П. Гетьманчука. — Л.: Військовий інститут, 2006. — 228 с.

Шляхтун П. П. Політологія. — К.: Либідь, 2002. — 576 с

ЗМІСТ

Вступ

Тема 1. Предмет політології

Тема 2. Політика як соціальне явище

Тема 3. Історія розвитку політичної думки

Тема 4. Політична влада і політичний режим

Тема 5. Демократія в політичному житті суспільства

Тема 6. Політичне життя і політична система суспільства

Тема 7. Держава як основний елемент суспільства

Тема 8. Політичні партії і суспільні рухи

Тема 9. Виборче право і виборчі системи

Тема 10. Політична свідомість

Тема 11. Політичні теорії та ідеології

Тема 12. Політична культура

Тема 13. Особа в політиці

Тема 14. Політичні еліти

Тема 15. Політичне лідерство

Тема 16. Етнонаціональні відносини в сучасному світі

Тема 17. Політичні конфлікти і кризи

Тема 18. Світовий політичний процес